

MİMAR KEMALETTİN BEY (1870-1927)*

Yıldırım YAVUZ

29 Ocak 1981'de alındı

* Bu yazı, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi yayınları arasında, 1981 Temmuz'unda basılan "Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi" konulu doktora çalışmasının bir bölümü olarak yayınlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarda gelişip, Cumhuriyet'in ilk on yılında da etkisini sürdüren Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin en tanınmış uygulayıcılarından Ahmet Kemalettin Bey'in ölümünün üzerinden elli yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına karşın, çağdaş mimarlık tarihimizin bu önemli kişinin yaşamı ve yapıtları yeterince incelenmemiştir. Emperyalizmin en güçlü olduğu yıllarda dünyaya gelen, Batı etkisindeki imparatorluğun çöküş döneminde yaşayan, farklı kültür kökenlerine dayalı, karmaşık bir uluslar topluluğu görünümündeki bu imparatorlukta Türklerin ulusçuluk çabalarına yapıtları ile katkıda bulunan, ve sonunda, büyük toplumsal ve kültürel değişimlere yol açan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna da tanık olan mimarın ilginç yaşamı kuşkusuz bu olağanüstü dönemin çok yönlü ilişkiler düzeninden etkilenmiştir. Çağdaş mimarlık tarihimizin açılış yıllarına olduğu kadar, yaşadığı çağın toplumsal yapısına da ışık tutabilecek nitelikte görülen mimarın bu renkli yaşam öyküsünün günümüze aktarılması, bu araştırmanın amacı olarak saptanmıştır.

Ölümünün üzerinden kısa sayılabilecek bir süre geçmiş olmasına karşın, Kemalettin Bey'in yaşamı üzerindeki bu çalışmanın en güç yönünü kaynak araştırmaları oluşturmuştur. Yaşadığı dönemde, toplum içinde tanınmış bir kişi olduğu halde, hakkında pek az yazılı belge bulunması, kendisini yakından tanıyan kişilerin çoğunun ölmüş olmaları, eldeki az sayıdaki belgenin ise eski yazıyla yazılmış olmaları, kaynak araştırmalarında karşılaşılan güçlüklerle neden olarak gösterilebilir.

Mimarın yaşadığı yıllarda, ya da ölümünden sonra, kendisinin mimarlık görüşlerini açıklayan, yapıtlarını inceleyen, yaşam öyküsünü veren pek az yazılı kaynak bulunmaktadır. Ölümü üzerine yayınlanmış bazı gazete ve dergi makaleleri yaşamı üzerine genişçe bilgi vermekteyseler de, bunların, yakınlarından edinilen ek bilgilerle desteklenmesi uygun görülmüştür. Kemalettin Bey'in yakınları ve iş arkadaşlarının büyük bir bölümü bugün hayatta bulunmamaktadır. Yaşamı boyunca iki kez evlenen ve dört çocuğu olan mimarın ilk eşi ve ilk üç çocuğu yıllarca önce öldüklerinden, Kemalettin Bey'in yaşamı ve kişiliği üzerinde birinci elden bilgi yalnızca ikinci eşi sayın Sabiha Sporel'den edinilebilmiştir. Bugün Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşamakta olan, dördüncü çocuğu İlhan Mimaroglu ise, babasını bir yaşındayken yitirdiğinden, araştırma için yeterince yararlı olamamıştır. Ailenin tek

çocuğu olan Kemalettin Bey'in başka kardeşleri, torunları, yada diğer akrabaları da bulunmamaktadır.

Öte yandan, mimarın 1925-1927 yılları arasında, Ankara'daki çalışmaları sırasında eşine yazmış olduğu seksen beş adet özel mektup, sayın Sabiha Sporel'in izin vermesi üzerine incelenerek değerlendirilmiştir. Ankara'nın yeni başkent olduğu ve yoğun bir yapılaşma eylemine girdiği yıllara ait, mimarın çok ilginç gözlemlerini içeren bu mektuplardan çok küçük bir bölümü bu araştırma için kullanılmış, geri kalanlar ileride yapılabilecek daha geniş kapsamlı ve daha özel bir çalışmada değerlendirilmek üzere saklanmıştır.

MİMAR KEMALETTİN BEY'İN YAŞAM ÖYKÜSÜ :

ÇOCUKLUK VE GENÇLİK YILLARI

Orta sınıftan bir Osmanlı ailesinin tek çocuğu olan Ahmet Kemalettin Bey,¹ 1870'de Acıbadem'de, iki katlı, ahşap bir evde dünyaya geldiğinde, yaşamını yakından etkileyecek bir dizi önemli olay Avrupa haritasını yeniden oluşturmaktaydı. 1789 Fransız Devrimi'nde tohumları atılan ulusçuluk düşüncesi 19.yüzyıl Avrupa'sının çalkantılı ortamında serpilmiş, 1870'lere gelindiğinde, orta ve doğu Avrupa'da yeni uluslar oluşturacak kadar olgunlaşmıştı. Yüzyılın başlarındaki Napolyon Savaşlarının İtalya ve Almanya üzerindeki etkileri büyük olmuş, küçük Prenslıklere ve kent devletlerine bölünmüş olan bu ülkelerin ulusal bir bilinçle tek yönetim altında birleşme çabaları 1870'de İtalya Birliği'nin, 1871'de de Alman İmparatorluğu'nun kurulmasına yol açmıştı.

Kemalettin Bey'in çocukluk ve gençlik yılları, emperyalizmin en güçlü çağı olarak bilinen, ve buna koşut olarak ulusal bağımsızlık savaşlarının yoğunlaştığı 19.yüzyılın son çeyreğini kapsar. Alman İmparatorluğu'nun yeni bir güç olarak Avrupa sahnesine çıktığı, doğu politikası ve ulusçuluk hareketleri nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki baskıların arttığı, ve Abdülhamid'in erkil (otoriter) yönetimine karşı ilk tepkilerin görüldüğü bu çalkantılı yılların, mimarın daha sonra ortaya atacağı ulusal mimarlık düşüncesinin biçimlenmesinde etkili olduğu kuşkusuzdur.

Şekil 1. Mimar A. Kemalettin Bey (1870-1927). (Kaynak: Güzel Sanatlar Dergisi, n.5, 1944, s. 160)

1. Kartvizitinde ve imzalarında "A.Kemalettin" adını kullanan mimarın nüfus cüzdanında ilk adı "Mahmud" olarak yazılmış, "Ahmed" adına rastlanmamıştır. Bunun bir yanlışlık sonucu bu biçimde yazılıp yazılmadığı belli değildir. (Bkz: Şekil 2-4).

Kemalettin Bey'in babası, deniz kaymakamı (yarbayı) Ali Bey, Abdülaziz döneminde geliştirilerek, o günlerde dünyanın önemli deniz güçlerinden birine dönüştürülen Osmanlı donanmasında görev yapmaktaydı. Annesi Sadberk Hanım'ın ise iyi bir ev hanımı olmak üzere yetiştirilmiş, orta sınıftan bir ailenin kızı olduğu anlaşılmaktadır.

Mimarın ilk çocukluk yılları Acıbadem'de bugün halâ ayakta duran bahçeli evde geçmiş,² babası sık sık görevle imparatorluğun uzak limanlarına gittiğinden, gelişmesi üzerinde bu yıllarda annesi daha etkili olmuş, ilk eğitimine 1876 yılında, evinin yakınındaki İbrahim Ağa Mekteb-i İbtidaisi'nde başlamıştır.³

Okula başlamasından bir kaç ay önce Abdülaziz'in genç Osmanlı aydınlarının tahttan indirilmesi, okula başladıktan kısa bir süre sonra Birinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi, ve Rus ordularını İstanbul önlerine kadar getiren 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın kentte yarattığı çalkantılar, her halde, aile çevresi dışındaki ilk toplumsal izlenimlerini edinmeye başlayan Kemalettin Bey üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

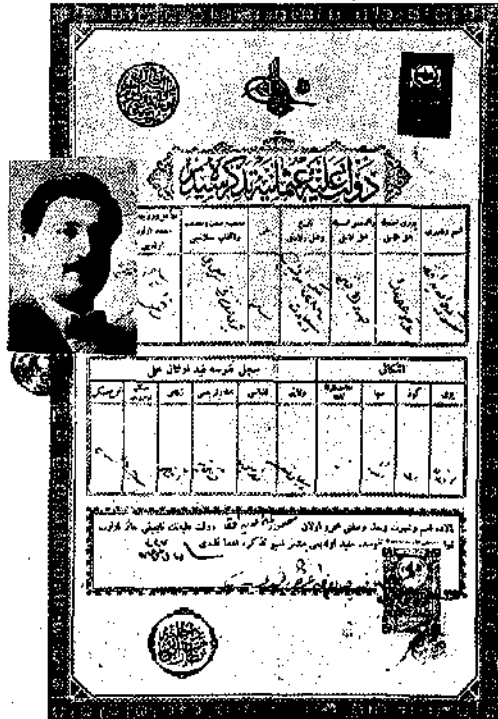
1880 yılında Giritli Ferik Hüseyin Paşa'ya kâtip olarak atanan Ali Bey, Paşa'nın kumanda ettiği Osmanlı donanmasının Girit'in Suda kentinde üstlenmesi nedeniyle, ailesiyle birlikte buraya yerleşmiş, orta öğrenimine 1881'de, Girit'te başlayan Kemalettin Bey, Suda tersanesi kumandanlık dairesinde subay çocukları için açılan bir okula devam etmiş, Jön Türkler'le ilişkilerinden ötürü buraya sürülmüş olan, Nümune-i Terakkî İdadisi kurucularından Mehmet Ali Bey'den Fransızca, tıyâziye, coğrafya ve hıfzıssıha dersleri almış, Arapça'yı ise özel olarak öğrenmiştir.⁴

1882 yılında, Kemalettin Bey ve ailesi Girit'ten İstanbul'a döndüklerinde, Genç Osmanlılar'ın kurdukları Birinci Meşrutiyet söna ermiş, ilk Osmanlı Parlamentosu kapatılmış, II. Abdülhamid'in erkil yönetimi gücünü göstermeye başlamıştı. 1881 yılı Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamında önemli olaylara sahne olmuş, Abdülaziz'in tahttan indirilerek öldürülmesiyle ilgili görülen kişilerin yargılanması için kurulan Yıldız Mahkemesi Osmanlı aydınlarının tümüyle sindirilmesini amaçlamış, böylece devletin demokratikleşmesini öngören Genç Osmanlı Devrimi bastırılmıştı. Aynı yıl Fransa Tunus'a, Yunanistan Teselya'ya girmiş, Abdülmecid ve Abdülaziz

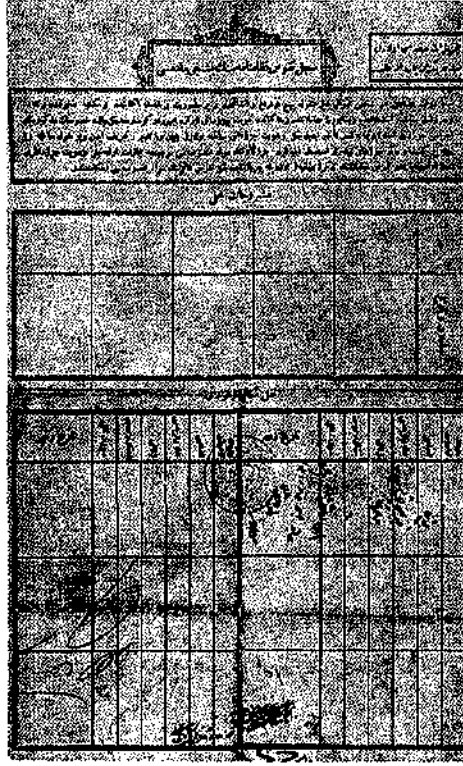
2. Kemalettin Bey'in doğduğu ve yaşamının bir bölümünü içinde geçirdiği ev bugün İstanbul, Acıbadem'de, Sarayardı Sokakı ile Ata Sokakı'nın kesiştiği köşede, 3 numarada bulunmaktadır. Geniş ve ağaçlıklı bir bahçe içinde, yüksekçe bir bodrum üzerine iki katlı olarak yapılmış olan ahşap ev, Kemalettin Bey'in ölümünden sonra, oğlu Sinan Mimaroglu'na kalmış, 1950'lerde Kadıköy'ü ünlü şekerci ve besreci Cemil Bey'e satılmıştır. Uzun yıllar şeker imalathanesi olarak kullanılan ev bugün boş ve bakımsız bir durumda olup, çevrede yükselen çok katlı konular arasında, Acıbadem'in 19.yüzyıl sonlarındaki yapısal durumu üzerinde ipucu verebilen tek yapı olarak dikkati çekmektedir.(Bkz: Şekil 5).

3. Kemalettin Bey'in İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi'nde okuduğu İ.A.GÖVSA tarafından belirtilmektedir. (bkz: İ.A. GÖVSA, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İstanbul: 1964, s. 214). Bugün yıkılmış olan bu okul, Haydarpaşa Garı arkasında, mimarın evinin bulunduğu Sarayardı Sokakı'nın uzantısı olan Karacaahmet - İbrahim Ağa yolu üzerinde bulunmaktaydı. III.Murad'ın Bâb-üs Saade ağalarından İbrahim Ağa tarafından bir mescitle birlikte yaptırılmış olan okulun ne zaman yıkıldığı saptanamamıştır. Okul ve mescid üzerinde daha fazla bilgi için, (Bkz: H. AYYANSERAVİ, Hadikat-ül Cevami, c.2, İstanbul: 1218(1864), s. 242).

4. M.A.LI, Merhum Mimar Kemalettin'in Tercüme-i Hâli'ne Dair, İkdâm, 21 Temmuz 1927, s. 3.

Şekil 2. Kemalettin Bey'in 1923 yılında yeniden çıkarttığı nüfus tezkeresinin ön yüzü. (Kaynak: Bn.Sabiha Sporel.)

Şekil 3. Kemalettin Bey'in 1923 yılında yeniden çıkarttığı nüfus terkesesinin arka yüzü. (Kaynak: Bn. Sabiha Sporel.)

5. 27 Haziran-28 Temmuz tarihleri arasında toplanan Yıldız Mahkemesi, Abdülaziz'in Blümünden sorumlu görülen kişileri yargılamak için kurulmuş, mahkemelerin sonucunda çeşitli Osmanlı devrimcileri yaşam boyu hapis cezası giyerlerken, Genç Osmanlılar'ın en önemli yöneticilerinden Mithat Paşa'ya önce idam cezası verilmiş, daha sonra bu ceza yaşam boyu hapse çevrilerek kendisi Hicaz'daki Taif kalesine sürülmüş, üç yıl sonra da burada boğdurulmuştur. (Y.ÖZTUNA, Türkiye Tarihi, c.12, İstanbul: Hayat Yayınları, 1967, s. 136-142, 156-157).

6. Mimarın yaşamı üzerindeki çeşitli kaynaklar kendisinin bu okullarda eğitim gördüğünü doğrulamaktadırlar. (Bkz: İ.A. GOVSA, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İstanbul: 1964, s. 214 ; Mimar Kemalettin Bey Merhumun Tercüme-i Hâli, Hakimiyet-i Milliyet, 16 Temmuz 1927, s. 3 ;

M.NİHAT, Mimar Kemalettin ve Eserleri, Mimar, c.3, n.1, İstanbul: 1933, s. 19). Özel ve yatılı bir rüştiye olan Şems-ül Maarif, 129X(1881)'de, Abdi Kâmil Efendi ve Riyâziyeci Nadir Bey tarafından önce Vefa'da açılmış, daha sonra Şehzadebaşı'nda, Fevziye caddesindeki Neşet Bey konağına taşınmıştır. Daha sonra Nadir Bey Şems-ül Maarif'ten ayrılarak Çırağ'da Nümüne-i Terakki özel idâdisini kurmuş bir süre sonra bu okul Şehzadebaşı'nda, Burmalı Mescit karşısında, şimdi yıkılmış olan Mültez Efendi konağına taşınmıştır. (Bkz: O.N.ERGIN, Türkiye Maarif Tarihi, c.2, İstanbul:1940, s. 393) - (O.N.ERGIN, Türkiye Maarif Tarihi,c.3, İstanbul: 1941, s. 814-815).

7. O.N.ERGIN, Türkiye Maarif Tarihi, c.3, İstanbul, 1941, s. 814-827.

yönetiminde yapılan dış borçların ödenememesi nedeniyle Duyûn-ı Umûmiye İdaresi kurularak devletin malî yönetimi batı ülkelerinin denetimine verilmişti.⁵

Girit dönüşü, bu yıllarda, rüştiye eğitimini Şehzadebaşı'nda yeni açılan Şems-ül Maarif'te sürdürülen, daha sonra, idâdi eğitimini Nümüne-i Terakki'de tamamlayan Kemalettin Bey'in kişiliği ve meslek seçiminde, hocalarından Mehmet Nadir Bey'in olumlu etkisi olduğunu belirten kaynaklar bulunmaktadır.⁶ Harbiye'de batılı bir eğitim gören ve çok iyi İngilizce ve Fransızca bilen Mehmet Nadir Bey'in, ordudan ayrıldıktan sonra bir süre Şems-ül Maarif ve Dâr-üş Şafaka'da öğretmenlik yaptığı, daha sonra özel Nümüne-i Terakki İdâdisi'ni kurduğu, kendisinin disiplinli, ciddi, ve iyi bir matematikçi olduğu bilinmektedir.⁷ Mehmet Nadir Bey'in öğrencisine en büyük katkısı, kendisine matematiği sevdirmesi olmuş, böylece teknik konulara ilgi duyan Kemalettin Bey, yüksek eğitime başlarken mühendis olmayı amaç edinmiştir.⁸

19.yüzyıl başlarında gözden düşen ve Türkler arasında ilgi görmeyen mühendislik ve mimarlık gibi teknik meslekler, yüzyıl boyunca yalnız yabancılarla azınlıkların tekelinde kalmışken, 1884'de Hendese-i Mülkiye'nin kurulmasıyla durum biraz değişmiş, 1888'de bu okuldan ilk kez diploma alan onüç Türk Mühendisi devletin önemli teknik kadrolarına yerleştirilmiş,⁹ Osmanlı kent soylusunun meslek olarak artık yalnızca devlet memuriyetlerine ilgi göstermediği böylece kanıtlanmıştır.

Kemalettin Bey yüksek eğitimi için 1887 yılında Hendese-i Mülkiye'ye girdiğinde, okul kuruluşunun üçüncü yılını doldurmuş, henüz mezun vermemiş bulunuyordu.¹⁰ İlk kez Hasan Edip Paşa yönetiminde eğitime başlayan okulda genel yapı derslerini Alman Prof. Kos, köprü ve hidrolik konularını Avusturya'lı Prof. Forcheimer, mimari tasarımı dersini ise Alman Prof. Jachmund vermekteydiler. Ders programlarında yer alan diğer konular için ise, daha çok Mühendishane-i Berri-i Hümayûn'un Türk asıllı subay öğretmenlerinden yararlanılmaktaydı.¹¹

Kemalettin Bey'in okulda teknik konuları ilgilendiren tüm dersleri başarıyla yürütürken, Prof.Jachmund'un mimari tasarım dersine özel

8. Kemalettin Bey'den beş ay sonra, 13 Kânunvevel 1927'de ölen Nadir Bey'in yetiştirdiği en önemli kişilerden birinin Mimar Kemalettin olduğu, bazı kaynaklarda özellikle belirtilmiştir. (Bkz: M.PATH ve H.MIYAZI, Mehmet Nadir Bey, İktidam, 19 Kânunvevel 1927, s.2 ; alıntıyı yapan: O.N.ERGIN, Türkiye Maarif Tarihi, c.3, İstanbul: 1941, s. 826).

9. O.N.ERGIN, Türkiye Maarif Tarihi, c.3, İstanbul: 1941, s. 933.

10. Bugünkü İstanbul Teknik Üniversitesi'nin temelini oluşturan Hendese-i Mülkiye Mektebi, 1883'de, Hasköy'deki Mühendishane-i Berri-i Hümayun içinde eğitime başlamış, yine Hasköy'de yapılan yeni binasına 1884'de taşınmıştır. (F.R.UNAT, Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1964, s.79). Daha sonra kentin çeşitli yerlerdeki bazı binalarda barınmak zorunda kalan Hendese-i Mülkiye'nin adı 1909'da "Mühendis Mektebi" olarak değiştirilmiş, yönetimi Nafîâ Nezaret'i'ne verilmiş, bu arada okul için eski Cedükpaşa Tiyatrosu'nun yerinde, projesi Kemalettin Bey tarafından hazırlanan yeni bir yapı yapılması kararlaştırılmış ancak, savaş nedeniyle bunun yalnızca bodrum ve yer katı tamamlanabilmiştir. (O.N.ERGIN Türkiye Maarif Tarihi, c.3, İstanbul: 1941, s.935). 1927'de Cümüşsuyu Kışlası'na taşınan ve 1928'de Yüksek Mühendis Mektebi adını alan okul, daha sonra yeni fakültelerin eklenmesiyle İstanbul Teknik Üniversitesine dönüşmüştür.

11. O.N.ERGIN, Türkiye Maarif Tarihi, c.3, İstanbul: 1941, s. 935-936.

12. S.ÇETİNTAŞ, Mimar Kemalettin, Mesleği ve Sanat Ülküsü, Güzel Sanatlar, s.5, 1944, s. 160-161.

13. B.LEWIS, The Emergence of Modern Turkey, London: Royal Institute of International Affairs, 1961, p. 194.

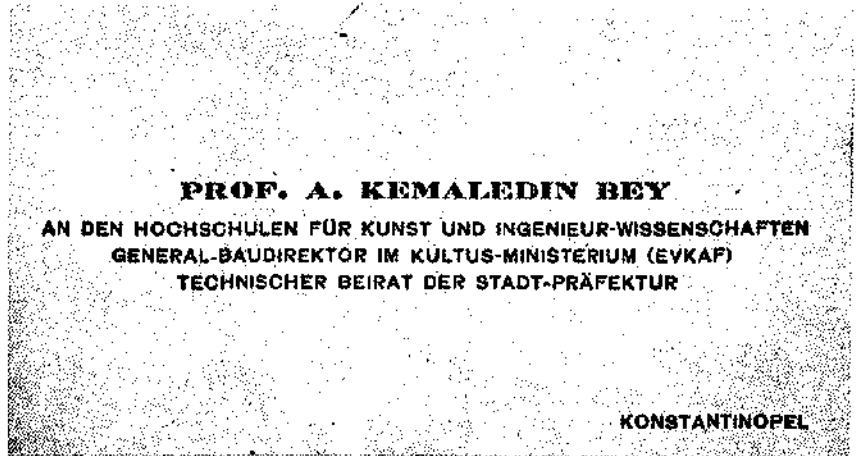
14. S.ÇETİNTAŞ, "Jachmund'un en büyük hizmetinin, Kemalettin gibi harikulade kabiliyet taşıyan bir Türk gençine kendi sanatının güzellik ve asaletini, zenginlik ve üstünlüğünü hatırlatması ve ona ilham vermiş olmasıdır" demektedir. (S.ÇETİNTAŞ, Mimar Kemalettin, Mesleği ve Sanat Ülküsü, Güzel sanatlar, n.5, 1944, s. 163).

Şekil 4. Kemalettin Bey'in özel kartviziti. (kaynak: Bn. Sabiha Sporel.)

bir ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Çetintaş, kendisinin okulda, arkadaşları arasında küçük düşmeyecek kadar tüm derslerine çalıştığını, ancak, sanata yatkınlığı nedeniyle daha çok resim ve mimarlık derslerine özen gösterdiğini, diplomasını aldıktan sonra da hiç bir zaman mühendislikle uğraşmadığını belirtmektedir.¹²

Kemalettin Bey'in yüksek eğitimini sürdürdüğü 1887-1891 yılları arasında, Osmanlı başkentinde politik ortamın giderek sertleşmekte olduğu bilinmektedir. Genç Osmanlılar'ın etkisiz kılınmasından sonra kişi özgürlüklerinin kısıtlanması, bu yıllarda giderek tüm yüksek okullarda huzursuzluklara yol açmış, yüzyılın sonlarına doğru ise, yurt içinde ve dışında Genç Türkler, kendilerinden önce Genç Osmanlılar'ın savundukları düşünceleri benimseyerek özgürlük çabalarını yer altından yürütmeye başlamışlardı. Genç Osmanlılar'ın ileri gelenlerinden sonuncusu Namık Kemal 1888'de ölmüş, 1889'da devlete karşı ilk gizli örgüt kurulmuş, 1891'de ağır sansür yasası İstanbul'da yayınlanan gazete sayısını yarı yarıya azaltmış, II.Abdülhamid yönetiminin bunalıcı baskısı Osmanlı aydınlarını karamsarlığa itmeye başlamıştı.¹³ Genç mimarın mimarlık anlayışının biçimlenişinde hocası Prof. Jachmund'un olduğu kadar, bu bunalımlı günlerde serpilen Türk ulusçuluğu düşüncesinin de etkili olduğu düşünülebilir.¹⁴

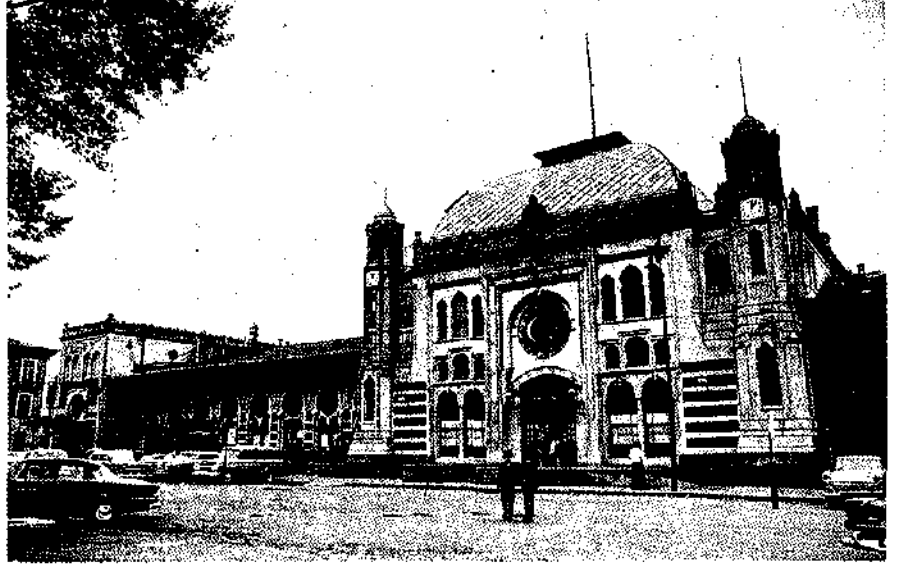
Osmanlı mimarlığını incelemek için Alman hükümetince İstanbul'a gönderilen Jachmund, yaptığı bir ev nedeniyle Ragıp Paşa'nın gözüne girmiş, onun yardımıyla yeni açılan Hendese-i Mülkiye'ye mimari tasarımı hocası olarak atanmıştı. Ders verdiği yıllarda Sirkeci Garı'nın tasarımıyla

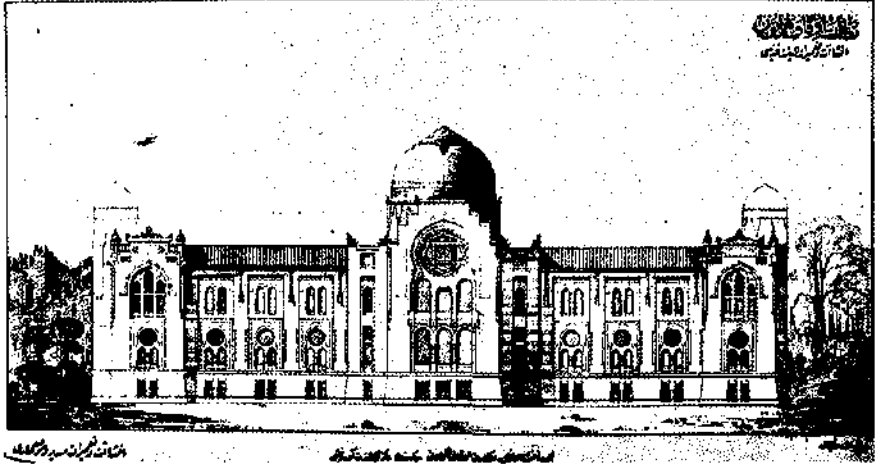
Şekil 5. İstanbul-Acıbadem'de Kemalettin Bey'in doğduğu ev. (Mart 1976, Y.Yavuz.)

15. S.ÇETİNTAŞ, Mimar Kemalettin, Mesleği ve Sanat Ülküsü, *Güzel Sanatlar*, n.5, 1944, s. 161.

görevlendirilmiş (Şekil 6) , 1889'da yapımına başlanan gar 1890'da tamamlanarak Jachmund'a büyük ün sağlamıştı.¹⁵ Garın yapıldığı yıllarda Kemalettin Bey'in okulda öğrenci olduğu ve 1891'de, okulu bitirdikten sonra Jacmund'a asistan atandığı göz önünde tutulursa, kendisinin bu yapının çizimlerinde ve yapımında çalışmış olabileceği de akla gelmektedir. Nitekim, mimarın bu yapıyı yakından tanıdığı, biçimlemesinden etkilendiği, hatta, yıllar sonra tasarladığı Evkâf-ı Hümayun Nezareti ve Edirne Garı gibi yapıların, bu etkiyi kanıtlayacak derecede, Sirkeci Garı'ndan izler taşıdığı görülmektedir (Şekil 7-8).

Şekil 6. İstanbul-Sirkeci Garı, genel görünüşü. (Temmuz 1970, Y.Yavuz.)

Şekil 7. Evkâf-ı Hümayun Nezareti, ön-yüz çizimi. (Beyaz karton üzerine sulu boya. Çizim tarihi: 1911. Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi, Arşiv n.125-aVI-1-7-59/9.)

Şekil 8. T.C.D.D.Y. Edirne Garı, güney-batı'dan Yunanistan yönünden görünüşü. (Şubat 1977, M.Asatekin.)

1891-1909 DÖNEMİ

16. Kemalettin Bey'in 16 Mayıs 1307(1891)'de Hendese-i Mülkiye'de mimari hocalığına atandığı bilinmektedir. (Bkz: Mimar Kemalettin Bey Merhumun Tercüme-i Hâli, Hakimiyet-i Milliye, 16 Temmuz 1927, s. 3). Buna göre, okulu bitirir bitirmez işe alındığı, bunda Prof. Jachmund'un etkisinin olduğu belli olmaktadır.

17. İ.A.GOVSA, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İstanbul: 1964, s. 214.

18. S.ÇETİN TAŞ, Mimar Kemalettin, Mesleği ve Sanat Ülküsü, Güzel Sanatlar, n.5, 1944, s. 170.

19. S.ÇETİN TAŞ, Mimar Kemalettin, Mesleği ve sanat Ülküsü, Güzel Sanatlar, n.5, 1944, s. 170.

20. 19.yüzyıl'da, yazlık "Charlottenburg" sarayı yakınlarında kurulduğu için "Charlottenburg Technische Hochschule" adını alan bu okul, sosyal ve beşeri bilimler konularında çok kuvvetli olan Berlin Üniversitesi'nin yanında, gelişmekte olan Almanya'nın teknik uzman gereksinmesini karşılamak amacıyla mühendislik ve mimarlık konularında öncü olmuş, Berlin Üniversitesi II.Dünya Savaşı sonunda ikiye bölünen kentin doğu kesiminde kalarak "Humboldt Üniversitesi" adını almış, Batı Berlin'de kalan "Charlottenburg Technische Hochschule" ise, geliştirilerek bugünkü "Berlin Teknik Üniversitesi"ne dönüşürülmüştür.

21. Mimar Kemalettin Bey Merhumun Tercüme-i Hâli, Hakimiyet-i Milliye, 16 Temmuz 1927, s.3.

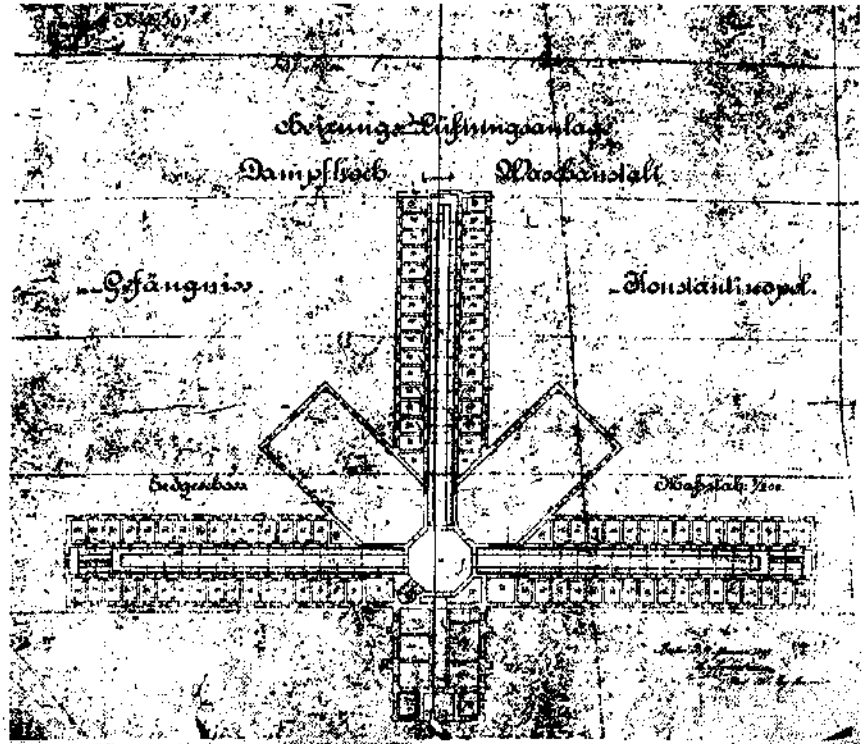
1891 yılında, okulu bitirir bitirmez, Hendese-i Mülkiye Mektebi'nde Prof. Jachmund'un asistanlığına atanan Kemalettin Bey'in bu görevi dört yıl boyunca sürekli olarak yürüttüğü,¹⁶ bu arada okul dışında özel bir büro açarak ilk yapıtlarını tasarlamaya başladığı anlaşılmaktadır.¹⁷

Kendi not defterinde belirttiğine göre, bu yıllardaki ilk tasarım denemesi, Rumelihisarı'nın tepelerinde, eski Berlin büyükelçisi Galip Bey için yaptığı iki köşk olmuş, bunları İstanbul'un çeşitli yerlerinde gerçekleştirdiği köşk ve konutlar izlemiştir.¹⁸ Kendisinin de belirttiği gibi, bu ilk dönemde mimar genellikle ahşap konutlar yapıyla uğraşmış, bu arada Nişantaşı'nda, bugün yıkılmış olan Halil Paşa ve İsmail Paşa konaklarıyla Ortaköy'de, kuru içindeki Sultan Reşat Köşkünü de tasarlamıştır.¹⁹

Kemalettin Bey'in yaşamındaki dönüm noktalarından biri, 1895'de mimarlık eğitimini ilerletmek için devlet eliyle Berlin'e gönderilmesi olmuştur. Almanya'ya gönderilmesinde, kendilerine proje yaptığı yüksek devlet memurlarıyla hocası Prof. Jachmund'un yardımları olmuş, 19.yüzyıl sonlarında dünyanın en büyük başkentlerinden birine dönüşmüş olan Berlin ise, mimar üzerindeki Alman kültürel etkisini pekiştirmiştir.

Berlin'de "Charlottenburg Technische Hochschule" de iki yıl mimarlık eğitimi gördükten sonra,²⁰ iki buçuk yıl da çeşitli mimarlar yanında çalışan Kemalettin Bey'in, bu arada "Osmanlı Devlet Mimarı" ünvanıyla, İstanbul için bir genel tutukevi tasarımıyla da uğraştığı anlaşılmaktadır (Şekil 9)

1900 Nisan'ında yurda döner dönmez Hendese-i Mülkiye'deki görevine yeniden başlayan, ayrıca, 25 Kanunusani 1316 (1901) tarihinde, Harbiye Nezareti Ebniye-i Askeriye (Askeri yapılar) mimarlığına ek görevle atanan Kemalettin Bey,²¹ bu arada, yurda döndükten kısa bir süre sonra, Şehremaneti Meclis Reisi Halil Bey'in kızı Behire Hanım'la evlenmiştir. Evliliği pek mutlu geçmeyen mimarın ilk çocuğu Mehlika 1901'de doğmuş, bundan dört yıl sonra da ilk oğlu Sinan dünyaya gelmiştir.

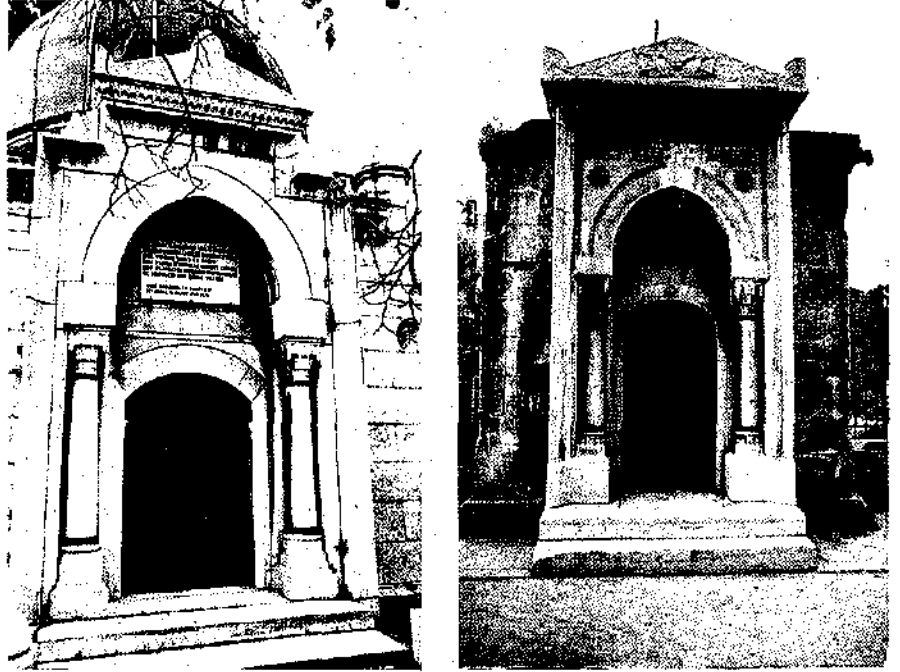
Şekil 9. Mimar Kemalettin Bey'in 1899'da Berlin'de tasarladığı İstanbul Tutukevi profesinin yer-katı planı. (Saydam çizim kağıdı üzerine çini mürekkebi. Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi, Arşiv n. 127-110/1.)

22. Kemalettin Bey'in bu evi ölümünden sonra kızı Mehlika Hanım'a kalmış, dört-beş yıl önce yıkılarak yerine betonarme bir apartman yapılmıştır.

23. Osmanlı donanmasından yetişen Ahmet Ratip Paşa, II. Abdülhamid'in yaverliğini yapmış, kısa bir süre Bahriye Nazarı olduktan sonra, 1892'de müstahfeye yükseltilerek Hicaz valiliğine atanmıştır. 1908 Devrimi'nde İstanbul dışına sürülen, daha sonra affedilerek Fransa'ya yerleşen Ahmet Ratip Paşa 1913 yılında Paris'te ölmüştür. (Ahmet Ratip Paşa, Türkiye Ansiklopedisi, c.1, Ankara: 1956, s. 97). Meşrutiyet Dönemi'nde devlete el konularak bir kız okuluna dönüştürülen ve bugün Çamlıca Kız Lisesi olan görkemli konağı, Paşa'nın Hicaz Valiliği yaptığı yıllarda, hacılarından aldığı rüşvetlerle oluşturduğu haksız servetine dayanarak yaptığı söylenmektedir.

Bu yıllarda, Kemalettin Bey'in ulusal mimarlık konusundaki düşüncelerini geliştirmeye başladığı ve bu yöndeki ilk yapıtlarını tasarlayıp gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. 20.yüzyılın ilk yıllarında yoğunlaşan özgürlük çabalarıyla birlikte gelişen Türkçülük, mimarın bu dönemdeki yapılarına, Ahmet Cevad Paşa ve Gazi Osman Paşa türbelerinde görüldüğü gibi, klasik çağ Osmanlı mimarlığından esinlenmiş yapı öğelerinin yüzey düzenlemelerinde kullanışlı biçiminde yansımıştır (Şekil 10-11).

Yine bu yıllarda, birlikte oturduğu kayınpederinin evinden ayrılıp aile yaşamına bağımsızlık kazandırmak amacıyla, Bakırköy'de, Kartaltepe Camii karşısında, üç katlı, ahşap bir ev yaptırmışsa da, bunun, aife ortamındaki huzursuzluğu giderici bir etkisi olmamıştır.²² Kemalettin Bey'in en verimli yıllarını oluşturan II.Meşrutiyet döneminden önce tasarladığı en son yapı, Ahmet Ratip Paşa için Çamlıca'da gerçekleştirdiği büyük konak olmuştur.²³ Aynı zamanda mimarın son ahşap yapıtı olan Ahmet Ratip Paşa Konağı, özellikle büyüklüğü ve görkemli merdiven holü ile dikkati çekmekte, ancak, biçimlenmesinde, o yıllarda Batı'da ve İstanbul'da moda olan "Art Nouveau" akımından izler taşımaktadır (Şekil 12)

Şekil 10. İstanbul-Fatih, Ahmed Cevad Paşa Türbesi. Yapım Yılı: 1901. Kuzey-doğu'dan görünüşü. (Mart 1970, Y.Yavuz.)

Şekil 11. İstanbul-Fatih, Gazi Osman Paşa Türbesi. Yapım yılı: 1902. Kuzey batı'dan görünüşü. (Aralık 1975, Y.Yavuz.)

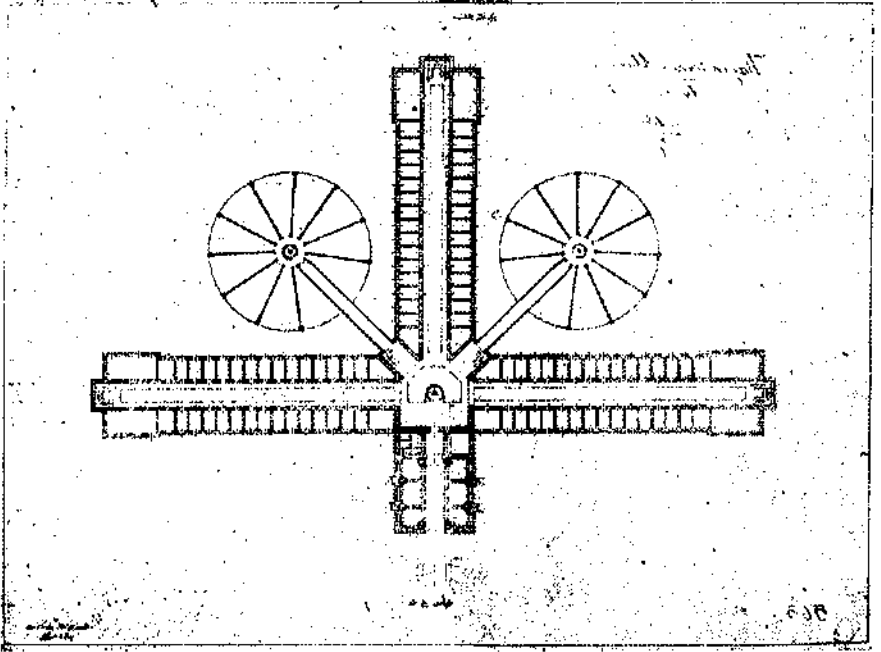
Şekil 12. Kemalettin Bey'in son ahşap yapıtı: Ahmet Ratip Paşa Konağı (Bugünkü Çamlıca Kız Lisesi). Kuzey-batı'dan görünüşü. (Mart 1970, Y.Yavuz)

24. S.ÇETİNTAŞ, Mimar Kemalettin, Mesleği ve Sanat Ülküsü, Güzel Sanatlar, n.5, 1944, s. 164.

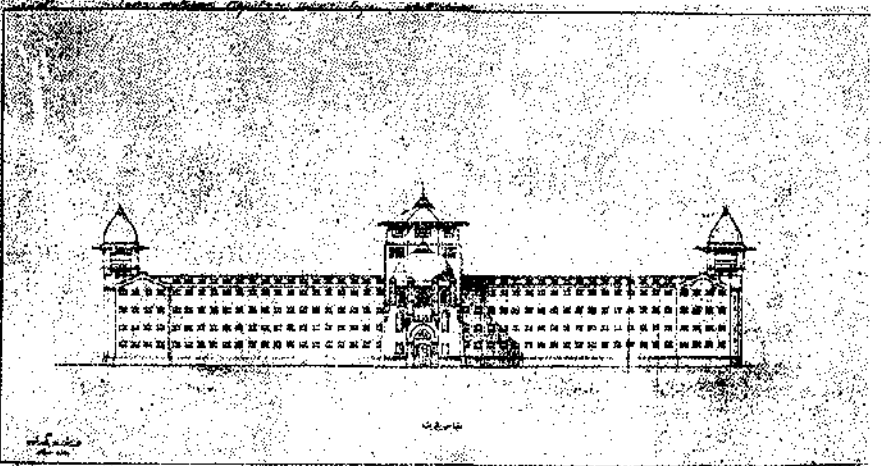
Kemalettin Bey'in II.Meşrutiyet öncesi dönemde en büyük etkinliği kuşkusuz eğitim alanında olmuştur. Prof. Jachmund'un Hendese-i Mülkiye Mektebi'ndeki derslerini üstlenen, ve ayrıca, Sanayi-i Nefise Mektebi'nde "Nazariyat-ı Mimariye" adlı bir ders vermeye başlayan Kemalettin Bey,²⁴ bu okullarda ulusal mimarlık konusundaki düşüncelerini işleyecek ortamı bulmuş, bu düşünceleri öğrencilerine aşılamaya çalışmış, böylece, Meşrutiyet döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında etkin olan ulusal mimarlık akımının uygulayıcılarını kendi görüşlerine koşut bir biçimde yetiştirebilmiştir.

Öğrencilerinin kendi geliştirdiği mimari biçimlerden ne denli etkilendiklerini mimarın denetiminde yapılmış bazı öğrenci projelerinde izlemek olanağı bulunmaktadır. Örneğin, "Çatalcalı Fehmi" adındaki bir Hendese-i Mülkiye öğrencisinin yapmış olduğu bir tutukevi projesi, Kemalettin Bey'in Berlin'de, Osmanlı hükümeti adına tasarladığı tutukevinin çok benzeri bir plan anlayışını yansıtmakta, ayrıca, projedeki yapı yüzeylerinin ulusal mimarlık anlayışına uygun bir biçimde düzenledikleri görülmektedir

(Şekil 13-14 ; karşılaştırmak için bkz: Şekil 9)

Şekil 13. Kemalettin Bey'in öğrencilerinden Çatalcalı Fehmi'nin yaptığı tutukevi projesinin yer-katı planı. (Saydam çizim kağıdı üzerine çini mürekkebi. Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi, Arşiv n. 127-110/3.)

Şekil 14. Kemalettin Bey'in öğrencilerinden Çatalcalı Fehmi'nin yaptığı tutukevi projesinin ön-yüz çizimi. (Saydam çizim kağıdı üzerine çini mürekkebi ve kurşun kalem. Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi, Arşiv n. 127-110/5.)

Sanayî-i Nefise Mektebi'ndeki öğrencilerinden Çetintaş, hocasının okuldaki dersini şu sözlerle anlatmaktadır:

. Kemalettin bu dersle talebesine tam bir ilgi ve seâhiyetle, gerek geçmişteki, gerek geçerdeki bütün önemli dünya mimarisini ayrı ayrı hususiyetleriyle izah eder ve bunlar yanında Türk mimarisinin hususiyetlerini de canlandırarak açık ve vazih bir mukayese sahası yaratırdı. Kemalettin Selçuk kervansaraylarını anlatırken, Türk kervanlarının ihtişamını, Türk tüccarlarının bu kervanlarda cins atlar sırtında, ipek halılar üzerindeki vakarlarını, onların sırmalı peşkir ve gümüş leğen, ibrik tutan hizmetkârlarını ve bu kervansaraylara nasıl zenginlik ve debdebe ile konup göçtüklerini tasvir, yahut Osmanlı hamamlarında bir Türk ağasının debdebe ve ihtişamını hikâye ederken ruhundaki imanı, milli benliğindeki gururu, süzgün gözlerinden çıkan kıvılcımlarla talebesinin ruhuna tamamiyle aksettirir, onlarda yeni milli meşaleler tutuştururdu.²⁵

25. S.ÇETİNTAŞ, Mimar Kemalettin, Mesleği ve Sanat Ülküsü, Güzel Sanatlar, n.5, 1944, s. 164.

Bundan da anlaşılacağı gibi, Kemalettin Bey mimar olarak, gücünü yitirmiş imparatorluğun geçmişteki gösterişli yaşantısına özlem duymakta, çöküntünün nedenini, o yıllarda bir çok Osmanlı aydınının yaptığı gibi, kültür yozlaşmasında aramakta, bu nedenle, Batı mimarisiyle geçmişteki Türk mimarisini karşılaştırmak gereğini duyarak, artık günün koşullarına ters düşen bu mimariden yalnızca biçimsel olarak yararlanıp yeni bir bireşim oluşturmaya çabalamakta, böylece, ulusçuluk akımına koşturulan bir ulusal mimarlık anlayışı yaratmaktaydı.

1909-1923 DÖNEMİ

Kemalettin Bey'in mimarlık açısından en verimli dönemi 1909-1919 arasındaki on yıl olmuştur. Büyük umutlarla başlayan, ancak 450 yıllık imparatorluğun çökmesine yol açan sürekli savaşlarla eriyip giden bu on yılın kargaşalı ortamında, mimarın yüzlerce yapıttan oluşan başarılı üretimini 'olağanüstü' sözcüğü ile tanımlayabiliriz. Kemalettin Bey'in bu yıllarda, İttihat ve Terakki Partisi ilerigelenleri ile kurmuş olduğu yakın ilişkilerin bu üretime yardımcı olduğu anlaşılmaktadır.

1908 Temmuz'unda ilan edilen II. Meşrutiyet, yıkılmakta olan İmparatorluk için gerçekten bir umut kaynağı olmuş, bir süre tüm kötülüklerin parlamenter yönetim yardımıyla yok olacağı sanılmıştı. Ancak, 31 Mart karşı darbesi, II.Abdülhamid taraftarlarının tetikte beklemekte olduklarını kanıtlamış, 1909'da II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra İttihat ve Terakki örgütü politikaya karışma gereğini duymuş, böylece, Türk ulusçuluğu düşüncesi hızla gelişmeye elverişli, daha özgür bir ortama kavuşmuştur.

Çağdaşlaşmaya yönelik bir atılımla, tüm devlet kurumlarında yenileştirme ve düzenleme girişimlerinin olduğu bu dönemde, köhnemeye yüz tutmuş Evkaf Nezareti'nin başına örgüt üyelerinden Halil Hamdi Hammâde Paşa getirilmiş, kendisi nezareti yeniden örgütlerken, vakıf yapılarının onarımıyla uğraşacak bir inşaat ve onarım müdürlüğü kurma gereğini duymuş, 1 Mayıs 1325 (1909)'da buranın başına Kemalettin Bey'i atamıştır.²⁶

26. Mimar Kemalettin Bey Meçhumun Tercüme-i Hâli, Hakimiyyet-i Milliye, 16 Temmuz 1927, s. 3.

Mimarın Vakıflar'daki görevi kentin önemli eski yapıtlarının büyük ya da küçük kapsamlı onarımlarıyla başlamış, bu ilk yılki onarım çalışmaları, kendisinin ulusal mimarlık anlayışının gelişmesine yardımcı olan birinci elden bilgileri sağlamıştır. Onarım çalışmalarının II.Meşrutiyet yılları boyunca sürdüğü, bu arada Sultanahmet, Fatih, Ayasofya, Yeni Cami gibi büyük külliyyelerle daha bir çok küçük cami ve mescidin onarıldığı, Ayasofya onarımının Cumhuriyet döneminde de sürdüğü anlaşılmaktadır.²⁷

27. Ayasofya'nın Cumhuriyet dönemindeki onarımı üzerindeki bazı bilgiler, mimarın eşine yazdığı, 10 Eylül 1926 tarihli bir mektupta bulunmaktadır.

Vakıflar'ın yaptırmayı düşündüğü bir dizi yeni yapı için mimarın yoğun bir tasarım eylemine girişmesi, İttihat ve Terakki Partisi ileri gelenlerinden Ürgüplü Hayri Efendi'nin 19 Zilhicce 1328 (Aralık 1910)

28. Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi, eski Evkaf müdürlerinden Abdullah Avni Efendi'nin oğlu olup, 1283(1867)'de Ürgüp'de doğmuştur. 1313(1895)'de Mekteb-i İhtak'ı bitirip çeşitli kentlerde hukuk işleriyle görevlendirildikten sonra, 1908'de, II.Meşrutiyet'in ilk parlamentosuna Niğde milletvekili seçilmiş, aynı yıl Dâr-ül Fünûn'da Mecelle Muallimliği'ne atanmıştır. 1909 yılında Medreset-ül Kuzat'da "tanzim-i İlimat-ı Cevâhiye" dersini vermekle görevlendirilen Hayri Efendi, 19 Zilhicce 1328(Aralık 1910)'da Evkaf Nezaretine atanmış, Hakkı Paşa kabinesinin istifasından sonra, 8 Zilhicce 1329(1911)'de yeniden Evkaf Nazarı olmuş, 1912'de bu görevden kısa bir süre için ayrılmışsa da, 1913'de yeniden aynı göreve getirilmiştir. Buna ek olarak 1914'de Şeyhülislam'lığı da yüklenen Hayri Efendi, 1908-1917 yılları arasında İttihat ve Terakki Partisi genel kurul üyeliği yapmış, 1919'da Malta'ya sürgünmüş, 1921'de İstanbul'da ölmüştür. (LM.KEMAL, Evkaf-ı Hümayun Nezaretü'nün Tarihçe-i Teşkilatı, İstanbul: Evkaf Nezaretü, 1335(1919), s. 211-212; F.AHMAD, İttihat ve Terakki, İstanbul: Sander Yayınevi, 1971, s. 251.).

tarihinde Evkaf nazırlığına atanmasıyla başlamıştır.²⁸ Evkaf gelirlerini arttırmak amacıyla bu yeni yapıları gerçekleştirmeyi düşünen Hayri Efendi, Kemalettin Bey'in önerilerine uygun olarak, "İnşaat ve Tamirat Heyet-i Fenniyesi"nin kadrolarını genişletmiş, çeşitli uzmanlık dallarından alınan teknisyenlerle örgütün büyük bir mimarlık ve inşaat bürosu biçiminde çalışmasını sağlamıştır. "Kemalettin Okulu" diye adlandırabileceğimiz bu büro, ulusal mimarlık anlayışını ülkenin tüm yörelerinde uygulayan bir dizi mimar, mühendis, ve yapı ustasının yetişmesine olanak tanımış, böylece, Evkaf Nezaretine İnşaat ve Tamirat Heyet-i Fenniyesi Birinci Ulusal Mimarlık akımının odak noktasına dönüşmüştür.

Ulusal çoğunun iyiden yoğunlaştığı II.Meşrutiyet döneminin bu ilk yıllarında, mimarın Evkaf Nezaretine ve Mühendis Mektebi'ndeki görevlerinin yanı sıra, başka özel mesleki girişimlerde bulunduğu da görülmektedir. Bunlardan en ilginç, günümüzdeki Mimar ve Mühendis Odaları'nın benzeri bir örgütün kurulması için göstermiş olduğu çabalarıdır. "Osmanlı Mimar ve Mühendis Cemiyeti" adındaki bu örgütün kurulması için ilk girişimin, Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra, 15 Ağustos 1908'de yapıldığını, mimarın kendi imzasıyla çıkan şu gazete ilanından anlamaktayız:

Osmanlı Mimar ve Mühendis Cemiyeti:

Bir Osmanlı Mimar ve Mühendis Cemiyeti teşkili hakkında müzakeratta bulunmak üzere Ağustos'un onbeşinci cuma günü Sirkeci İstasyon bahçesinde içtima eden mühendis ve mimar efendilerin muvakkaten intihap etmiş oldukları heyetin tanzim ettiği mukarerat ve nizâmat-ı esâsiyeye (kararlar ve tüzüğe) dair malûmat almak üzere Eylül'ün beşinci günü sabahı, alaturka saat ikibuçukta, Taksim bahçesi içindeki dairede içtimaları rica olunur.

Heyet-i Muvakkate adına:
Mimar Kemalettin.²⁹

29. Osmanlı Mimar ve Mühendis Cemiyeti, Tanin, 1 Eylül 1324(1908), s.4.

Eylül 1324(1908) tarihinde resmen kurulduğu anlaşılan "Osmanlı Mimar ve Mühendis Cemiyeti"nin bu tarihte yirmibir üyesinin bulunduğu, mimar olarak kayıtlı onbir kişiden yalnızca üçünün Türk asıllı olduğu, bunların ise Kemalettin ve Vedat Beyler'le müze müdürü Halil Ethem Bey oldukları görülmektedir. Geri kalan on mühendis üyenin yalnızca ikisi azınlıklardan olduğundan, bu yıllarda mimar çoğunluğunun azınlıklardan, mühendis çoğunluğunun ise Türklerden oluştuğu anlaşılmaktadır.³⁰ Mühendis Hulûsi Bey başkanlığındaki ilk yönetim kurulunda Boyacıyan Efendi ile Vedat Bey'in başkan yardımcılığı, Kemalettin Bey, Karakaş Efendi, ve Ziya Bey'in kâtiplik, Refik Bey'in kütüphane ve evrak memurluğu, Sait Bey, Papa Efendi, Ethem Bey, Adamantides Efendi'nin yedek üyelik, ve Aslan Efendi ile Mustafa ve Talât Beyler'in denetçilik yaptıklarını yine bir gazete ilanından öğrenmekteyiz.³¹ Kuruluşundan bir yıl sonra, onbeşi mimar kırksekiz üyesi olan örgüt,³² Birinci Dünya Savaşı sonunda büyük bir olasılıkla 1919'da dağılmıştır.

30. Örgütün 1909 Ekim'inde yayınlamaya başladığı bir dergiden edinilen bu bilgiler, derginin ilk sayısında verilen üye kayıt listesinden çıkarılmıştır. (Bkz: Osmanlı Mimar ve Mühendis Cemiyeti Azâyi Asliyesi, Osmanlı Mimar ve Mühendis Cemiyeti Mecmuası, c.1, n.1, 1325(1909), s. 1.

31. Osmanlı Mimar ve Mühendis Cemiyeti, Tanin, 14 Kânunsani 1324(Ocak 1909), s. 4.

32. Osmanlı Mimar ve Mühendis Cemiyeti Azâyi Asliyesi, Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası, c.1, n.1, 1325(1909), s.1.

Kemalettin Bey'in tüm yaşamı içindeki en verimli yılların 1910-1911 olduğu, yapıtlarının çok önemli bir bölümünü 1911 yılı içinde tasarladığı, elimizdeki özgün belgeler üzerindeki tarihlerden anlaşılmaktadır. Bunların arasında Vakıfların yaptırılmayı düşündüğü yedi adet büyük iş hanı (Şekil 15-20), bebek, Bostancı, ve Bakırköy camileri (Şekil 21-23), Bostancı, Ayazma ve Reşadiye Mekteb-i İbtidaileri (Şekil 24-26) bulunmaktadır. Bunların yanı sıra mimarın çeşitli yapımlar ve onarım işlerini yürüttüğü, ülkenin çeşitli kentlerinde uygulanmak üzere okul, cami, v.b. tasarımları gerçekleştirdiği de bilinmektedir. Bu denli yoğun bir çalışmanın ancak iyi örgütlenmiş bir bürodan kaynaklanabileceği düşünülürse, Evkaf Nezaretine İnşaat ve Tamirat Heyet-i Fenniyesi'nin o yıllarda çok akıllıca düzenlenmiş bir kurum olarak görevini yürüttüğü ortaya çıkar. Nitekim, Evkaf Fen Heyeti'nin sıkı bir iş birliği içinde çalışan ve tasarlanan yapıların çeşitli bölümlerinden sorumlu, değişik uzmanlardan kurulduğu, ancak böylece yoğun yapım işlerinin hızlandırılabilirdiği, o yıllarda bu örgütte çalışmış olan kişilerce belirtilmiştir.³³

33. Bu yıllarda Evkaf Nezaretinde bir süre çalışmış olan sayın Burhan Felek, Evkaf Fen Heyeti'nde, Kemalettin Bey'in çevresinde ayrı ayrı çelti, bezeme, strüktür, pencere ve minare uzmanlarının bulunduğu, bunlara yapıyı hep birlikte biçimlendirdiklerini söylemektedir. Bu bilgi sayın Felek'le 1974 yılında yapılan bir söyleşiden edinilmiştir.

Şekil 15. İstanbul-Eminönü, Birinci Vakıf Hanı. Yapım yılı: 1918, Güney'den görüldü. (Şubat 1971, Y.Yavuz.)

Şekil 16. İstanbul-Sultanhamam, İkinci Vakıf Hanı. Yapımı: 1911-1919 arası. Doğu yüzünden ayrını. (Şubat 1971, Y.Yavuz.)

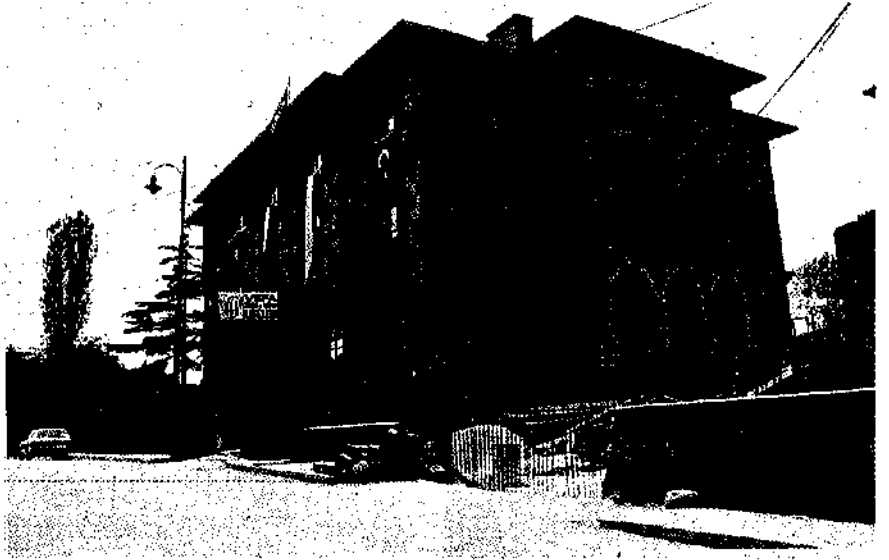
Bu arada, mimar için büyük umutlarla açılan 1911 yılı, imparatorluk için son'un başlangıcı olmuş, Trablusgarp Savaşı tüm Osmanlı toplumunu karamsarlığa iterken, 1912'deki Balkan Savaşı, imparatorluktan ayrılma eğilimindeki azınlıklara ve emperyalist Batı'ya karşı Türk ulusçuluğu düşüncesinin güçlenmesine yol açmıştır. 1913-1917 yılları arasında, Osmanlılar'dan kopma eğilimi gösteren Arapları hoşnut etmek amacıyla, Arap vilayetlerinde girişilen bayındırlık işlerinde görevlendirilen Kemalettin Bey'in bu nedenle hazırladığı tasarımların büyük bir bölümü, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Yine savaşlar ve mali olanaksızlıklar nedeniyle, mimarın İstanbul için tasarladığı yapıların kimileri de yarım kalmış, bunlardan Yeşilköy ve Bakırköy camileri ile Dördüncü Vakıf Hanı Cumhuriyet'in ilk yıllarında tamamlanabilmiş (Şekil 18-23), Beşinci Vakıf Hanı yine Cumhuriyet döneminde bitirilmeden kullanıma açılmış (Şekil 19), Altıncı ve Yedinci

Şekil 17. İstanbul-Beyoğlu, Üçüncü Vakıf Hanı. Yapımı: 1911-1919 arası. Doğu'dan görünüşü. (Temmuz 1970, Y.Yavuz.)

Şekil 18. İstanbul-Bahçekapı, Dördüncü Vakıf Hanı. Yapımı: 1916-1926 arası. Güney-batı'dan görünüşü. (Şubat 1971, Y.Yavuz.)

Şekil 19. İstanbul-Şehzadebaşı, Beğinci Vakıf Hanı (bugünkü Vefa Erkek Lisesi Yatakhanesi). Yapımı: 1911-1930 arası. (Nisan 1970, Y.Yavuz.)

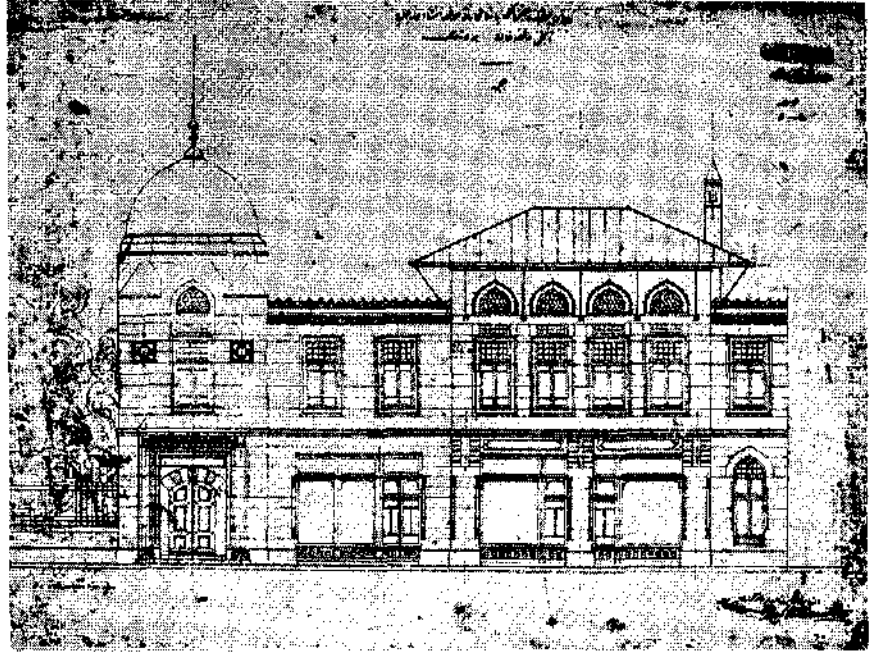
Vakıf Hanları ile diğer bir çok tasarım ise yapıya dönüştürülememişlerdir (Şekil 20).

1 Eylül 1330(1914)'de, Evkaf Nezareti'ndeki görevine ek olarak İstanbul Şehremaneti Heyet-i Fenniye Müşavirliği'ne atanan Kemalettin Bey'in, bu yeni görevinde, Şehremaneti Heyet-i Fenniye Müdürü olan Vedat Bey'le birlikte kenti ilgilendiren çalışmalar yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu iki görevinden ayda toplam 10000 kuruş maaş alan Kemalettin Bey ayrıca, Mühendis Mektebi'nde vermekte olduğu "Fenn-i Mimari" ve "Demir İnşaat" dersleri karşılığında, ayda 2,250 kuruş, ve Kondüktör Mekteb-i Alisi'nde verdiği "Fenn-i Mimari" dersi karşılığında, ayda 1000 kuruş alarak devletin yüksek gelirlili memurları arasına girmiştir.³⁴ Ancak, 1914 yılında, Dünya Savaşı nedeniyle Osmanlı lirasında görülen değer düşüşlerini karşılamak amacıyla, birikmiş parasını Alman devlet tahvillerine ve Alman markı'na çeviren mimar, bu ülkenin savaştan yenik çıkarak ekonomisinin çökmesi sonucu tüm özel servetini yitirmiş,³⁵ işgal yıllarının Evkaf Nazırı Vasfi Hoca tarafından 1919'da nezaretteki işine son verilince,³⁶ yalnızca Şehremaneti'nde ve özel atelyesinde yaptığı çalışmalarla kazancını sağlamak zorunda kalmıştır.

34. M.MESİH, Mimar Kemalettin Merhumun Tercüme-i Hâli, Milli Mecmuası, c.4, s.91, 1 Ağustos 1927, s. 1475-1476.

35. Bu bilgi mimarın ikinci eşi sayın Sabiha Sporel'den edinilmiştir.

36. Mimar Kemalettin Bey Merhumun Tercüme-i Hâli, Hakimiyet-i Milliye, 16 Temmuz 1927, s. 3.

Şekil 20. İstanbul-Çemberlitaş yakınlarında yapılmak üzere tasarlanmış, ancak temel atma töreninden sonra yapımından vazgeçilmiş olan Altıncı Vakıf Hanı'nın ön-yüz çizimi. (Çizim muşambası üzerine çini mürekkebi. Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi, Arşiv n. 125-aTU, 1-2, 20/4.)

Şekil 21. İstanbul-Bebek Camii. Yapım yılı: 1913. Kuzey-doğu'dan görünüşü. (Aralık 1975, Y.Yavuz.)

II.Meşrutiyet döneminde Vakıflar'daki çalışmalarıyla toplum içinde haklı bir ün yapmış olan mimarın buradaki işine son verilmesi kendisi için büyük bir darbe olmuş, eşiyle olan geçimsizliklerin yoğunlaşması, mali sorunlar, ve özellikle İstanbul'un işgali, 1919-1923 arasındaki yılların Kemalettin Bey'in yaşamındaki en bunalımlı yıllar olmasına neden olmuşlardır. Bütün bu zorluk ve sıkıntılara karşın, mimar, halk arasındaki ününü pekiştiren en önemli yapıtlarından birini bu dönemde ortaya koymuş, 1918 Fatih yangınında evlerini yitiren dar gelirli aileler için tasarladığı, Lâleli'deki Harikzedegân Katederleri'ni bu yıllarda gerçekleştirmiştir (Şekil 27).

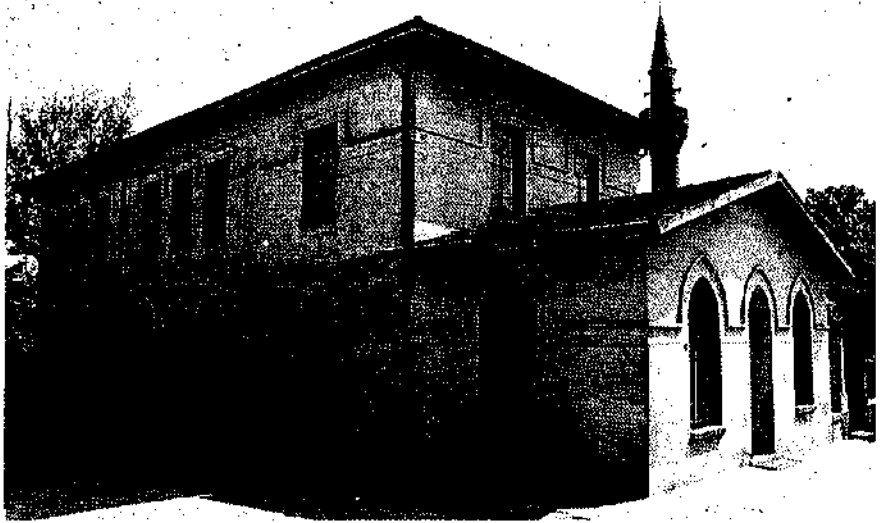
Mali zorluklar içinde geçen bu dönemde, mimarın ilk eşi Behire Hanım'la ilişkileri iyice bozulduğundan, Bakırköy'deki evini terk ederek Acıbadem'deki babasının evine döndüğü ve karısından boşanmak için dava açtığı bilinmektedir. Bu arada, uzun bir süreden beri babaannesi Sadberk Hanım tarafından büyütülmekte olan oğlu Sinan'ı kendisi gibi mimar olarak yetiştirilmek üzere Sanayi-i Nefise Mektebi'ne yazdırmış, ancak, yine

Şekil 22. İstanbul-Bostancı Kuloğlu Camii,
Yapım yılı: 1913. Batı'dan görünüşü.
(Mart 1970, Y.Yavuz.)

Şekil 23. İstanbul-Bakırköy, Kartaltepe Camii.
Yapımı: 1913-1924. Güney'den
görünüşü. (Haziran 1975, Y.Yavuz.)

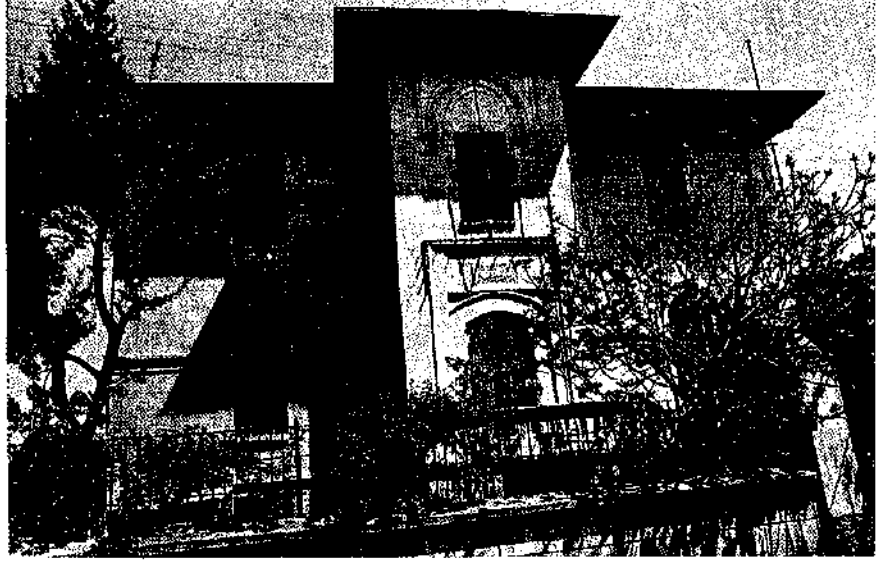
Şekil 24. İstanbul-Bostancı, İbrahim Paşa
Mekteb-i İbtidaiisi (bugünkü Bostancı
İlkokulu). Yapım yılı: 1913.
Kuzey'den görünüşü. (Mart 1970,
Y.Yavuz.)

bu yıllarda anne ve babasını kaybetmesi kendisi için yeni bir darbe olmuş, Acıbadem'deki evde oğlu Sinan'la birlikte yalnız kalan Kemalettin Bey için çöken imparatorlukta güven duyabileceği pek az şey kalmıştı. Bu nedenle , 1922 yılında Kudüs'ten gelen bir çağrı, yaşamında yeni bir umut kaynağı olmuş, 15 Temmuz 1339(1923)'de Evkaf Nezareti'ndeki görevine yeniden atanması bile, kendisinin bu yeni işi kabul etmesine engel olamamıştır.³⁷

37. M.MESİH, Mimar Kemaleddin Merhumun
Tercüme-i Hâli, Millî Mecma, c.4, n.91,
1 Ağustos 1927, s. 1476.

1923-1927 DÖNEMİ

1919 yılında İngiliz yönetimine geçen Kudüs'te, İslam dünyasının en kutsal yapılarından biri sayılan Mescid-i Aksâ'nın onarımı için, Kudüs Müftüsü müslüman bir mimarı görevlendirmek istemiş, bu yörelerde yapmış olduğu çalışmalarla Araplar arasında da ün yapan Kemalettin Bey bu görev için en uygun kişi olarak saptanmıştır. Müftünün

Şekil 25. İstanbul-Ayazma Mekteb-i İbtidaisi (bugünkü Ayazma İlkokulu). Yapım yılı: 1917. Güney-batı'dan görünüşü. (Temmuz 1970, Y.Yavuz.)

Şekil 26. İstanbul-Eyüp, Reşadiye Mekteb-i İbtidaisi (bugünkü Ebussut Orta Okulu). Yapım yılı: 1911. Kuzey'den görünüşü. (Temmuz 1970, Y.Yavuz.)

Şekil 27. İstanbul-Lâleli, Harikzedegân Katederleri (bugünkü Tayyare Apartmanları). Yapım yılı: 1922. Güney-batı'dan genel görünüş. (Nisan 1970, Y.Yavuz.)

38. Bu bilgi sayın Sabiha Sporel'den edinilmiştir.

39. Bkz: A.KEMALETTİN, Harem-i Şerif ve Sabretullah-ül Müşerrefe, Genç Mühendis, c.4, n.51-52, Nisan-Mayıs 1328(1912), s. 27-30.

akrabalarından ve Kemalettin Bey'in öğrencilerinden olan mühendis Şükrü Bey'in önerisinin bu seçimde etkili olduğu, Kudüs Müftüsü başkanlığındaki Arap Şûrası'nın bu öneriyi değerlendirerek seçimini yaptığı anlaşılmaktadır.³⁸

Kemalettin Bey'in Kudüs'teki kutsal yapılara karşı büyük bir ilgi duyduğu, daha önceleri yazmış olduğu bir makaleden anlaşılmaktadır.³⁹ Mescid-i Aksâ ve Ömer Camii'nin geçmişini ayrıntılı bir biçimde anlatan bu yazıda, mimarın dinsel duygularının ne denli yoğun olduğu açıkça belli olmaktadır. Bu yapıların onarımını İstanbul'daki bunalımlı yaşamından kaçmak için bir çıkış noktası olarak gören Kemalettin Bey'in dinsel duygularının bu arada, kısa bir süre için de olsa, ulusçuluk düşüncesine ağır bastığını, yaşamına yeni bir yön verebilmek için İslamcılık düşüncesinin kendisini güçlendirdiği hissedilmektedir.

Gerçekten de Kudüs'teki iş mimarın yaşamına yeniden çeki düzen vermesine neden olmuş, 1923 yılında kısa bir süre için İstanbul'a geri döndüğünde, yeni bir yuva kurmak için girişimlerde bulunmuştur. İkinci kez evlenmek isteğini yakın arkadaşlarından, Çamlıca Kız Lisesi Müdürü Akil Bey'e açan Kemalettin Bey, müdürün aracılığıyla, Dâr-ül Muallimat'ın ilk mezunlarından, ve Çamlıca Kız Lisesi öğretmenlerinden Sabiha Hanım'la tanışmış (Şekil 28), yıldırım nikâhıyla evlenmiş, ve 1923 Temmuz'unda, yeni eşi ve oğlu Sinan'la birlikte Kudüs'teki işinin başına dönmüştür. Böylece, uzun yıllar özlediği huzurlu bir aile ortamına ancak elliiki yaşında kavuşan mimarın mutluluğunu, daha sonra eşine yazmış olduğu mektuplardan izlemek olasıdır.⁴⁰

Bu arada, Mescid-i Aksâ ve Ömer Camii'nin onarımlarında gösterdiği başarıdan ötürü İngiliz Kraliyet Mimarlar Akademisi'ne üye seçilen⁴¹, Kemalettin Bey'in ikinci eşinden ilk oğlu 1924'de, Kudüs'te doğmuş, ancak, İstanbul'daki Yeni Cami mimarının anısına Kasım adını taktığı bebeğin bir hafta sonra ölmesi, kendisi için yeni bir üzüntü kaynağı olmuştur. Bu sıralarda yeni başkent Ankara'nın yapı işlerinde görev alması için yapılan sürekli çağrılara olumlu yanıt vermesinde, oğlunun ölümünden duyduğu üzüntünün katkısı büyük olsa gerektir.

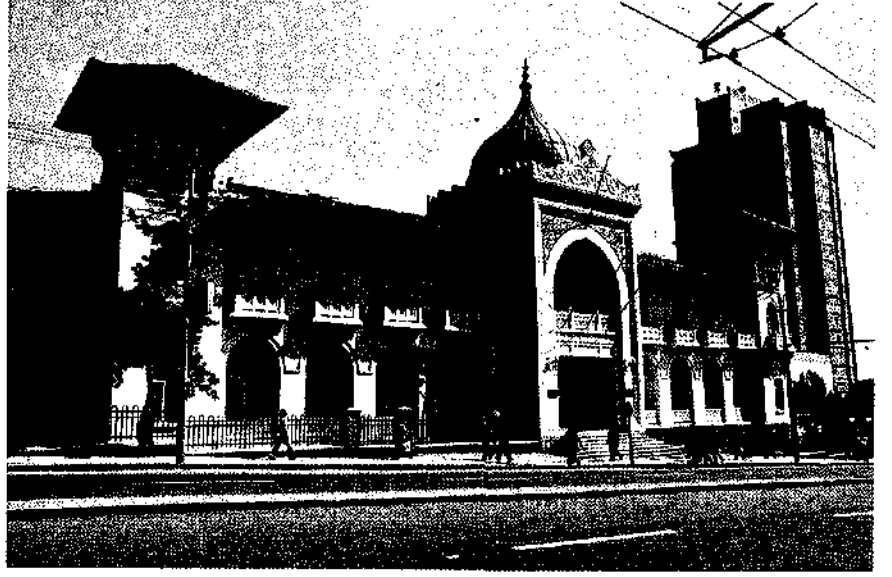
Kemalettin Bey'in Kudüs'te bulunduğu sıralarda, Ankara'da gerçekleştirilmesi düşünülen bazı yeni yapıların tasarımını mimar Vedat Bey'e verilmiş, sonradan Büyük Millet Meclisi olarak kullanılan Halk Partisi Genel Merkezi 1924'de tamamlanmış, ancak, yine Vedat Bey tarafından yapımına başlanan Ankara Palas Oteli anlaşmazlıklardan ötürü yarım kalmıştı. Mimarın Kudüs'ten başkente çağrılmasının en önemli nedenlerinden biri, bu otelin tamamlanması isteği olmuştur (Şekil 29). Bu nedenle, sürmekte olan Mescid-i Aksâ onarımını mimar Nihat ve Hüsnü Beyler'le mühendis Sükrü

40. Kemalettin Bey'in ikinci eşi Sabiha Hanım, Serasker'da vezne müdürü İbrahim Ethem Bey'in, beşi kız, biri erkek altı çocuğundan ikincisi olarak, Kadıköy'de, 1896 yılında dünyaya gelmiştir. Ablasıyla birlikte Dâr-ül Muallimat'ın ilk mezunlarından olan Sabiha Hanım, mimarla tanıştığı 1923 yılında 26 yaşında bulunmaktaydı. Kemalettin Bey'in ölümünden sonra, 1934'de, Fenerbahçe spor klübünün kurucularından Zeki Sporel'in ağabeyi, Mobil Şirketi müdürlerinden Kâmil Sporel ile evlenmiş, 1935 yılında bu ikinci eşinden Aykut adlı bir oğlu daha olmuştur. Kâmil Sporel'in 1969'daki ölümünden sonra, Sabiha Hanım yaşamını Moda'da sürdürmektedir.

41. İ.A.GÖVSA, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İstanbul: 1964, s. 214.

Şekil 28. Kemalettin Bey'in ikinci eşi Sabiha (Sporel) Hanım. (Mart 1976, Y.Yavuz.)

Şekil 29. Ankara-Vakıf Oreli (Ankara Palas).
Yapım yılı: 1927. Kuzey'den
görünüşü. (Haziran 1974, Y.Yavuz.)

42. Mimarın başkente geliş tarihi eşine yazdığı bir mektuptan öğrenilmiştir.

Bey'e bırakan Kemalettin Bey, 1925'in yaz aylarında İstanbul'a dönmüş, aynı yılın 1 Ağustos'unda da Ankara'ya gelmiştir.⁴²

Ev tutmak ve yeni işini düzenlemek için iki yıllık eşinden ilk kez ayrılarak başkente yalnız gelen Kemalettin Bey'in bu günlerde eşine sık sık yazdığı mektuplardan, Ankara'da bulunmaktan büyük bir coşku duyduğu, yeni devletin merkezinde gerçekleştireceği yapılar için önceden övünçlendiği ulusal mimarlık uygulamaları için en elverişli ortamı orada bulduğu anlaşılmaktadır.

Gelir gelmez Ankara Palas şantiyesinin bir bölümüne yerleşen mimarın tek sıkıntısının ev bulamamaktan ötürü ailesinden ayrı kalmak olduğu görülmüktedir. Buna karşılık, Ankara'nın havasını, suyunu, İstasyon çevresi ile Çankaya sırtlarında bulunan bağları ve yeşil alanları öven, eski Ankara evlerinin değerlerini anlatan mektuplar, Kemalettin Bey'in, o günkü kentin kısıtlı olanaklarına, İstanbul kökenli diğer devlet memurlarından daha kolayca alışabildiğini belirlemektedirler. Yunus Nadi, mimarın ölümü nedeniyle yayınlanan bir yazısında, bu durumu şu sözlerle dile getirmektedir:

. Dört-beş sene evvel Ankara'da, Yeni Gün Matbaası'nda bizi ziyarete gelmişti. Konuşurken gözleri ikide bir tavana çevriliyor ve takılıyordu. Nihayet kendisi söyledi:
'Bakın şu sudan süs ne kadar güzel. Bunu yapanlar şüphesiz meselenin nazariyatı ile filân uğraşmış kimseler değil. Fakat işte o kadar cana yakın bir sanat ve güzellik varki bayılmak için. . . .'

Tavan ahşab bir tavan idi. Ancak, üzerine boydan boya dolaşan, ortalarda göbeklenen, zâhirde [dış görünüşünde] herkesin biraz kaba saba diyebileceği yine ahşabdan süsler yapılmıştı. O, bu hüdâ-i nâbit [yâbani] Türk sanatında çok büyük kabiliyetler, zerâfetler keşf ve izhâr ediyordu [buluyor ve anlatıyordu]. Bu vesile ile -daha oraya geleli üç beş gün olduğu halde- Ankara'nın mimari noktasından güzelliklerini anlatmaya başladı. Meğer Ankara'da neler varmış da bizim sanattan behresiz [paysız] gözlerimiz farkında olmuyormuş! Zincirli Cami'nin minber ve mihrabı üstadın üzerinde en ziyâde tavakkuf ettiği [en çok durduğu] eserlerden biri idi. Üç dört günde Ankara'nın görülebilecek kıymetlerini hep görmüştü. Filân konak, falan sokak diye dağdad ettiği [sayıp döktüğü] eserlerde o zamana kadar kimsenin farkına bile varmadığı ne letâfetler, ne incelikler, ne fevkalâdelikler keşfetmişti.⁴³

43. Y.NADİ, Mimar Kemalettin, Cumhuriyet,
18 Temmuz 1927, s. 1.

44. M.MESİH, Mimar Kemaleddin Merhumun Tercüme-i Hali, Milli Mecmua, c.4, n. 91, 1 Ağustos 1927, s. 1476.

8 Teşrin-evvel 1341 (Ekim 1925) tarihinde 7500 kuruş maaşla Evkaf Müdüriyet-i Umumiyesi, İnşaat ve Tamirat Müdürlüğü'ne atanan Kemalettin Bey,⁴⁴ bundan sonra Ankara Palas'ın tamamlanması için çalışmalarını sürdürürken, başkentte gerçekleştirilmesi düşünülen bir dizi başka yapıyı da tasarlamaya koyulmuştur. Mektuplarından, dönemin başbakan'ı İsmet Paşa, Bayındırlık Bakanı Behiç Bey, ve Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey'le yakın ilişkiler içinde bulunduğu belli olan mimarın ara sıra Mustafa Kemal ile de görüştüğü, kendisiyle mimarlık konuları üzerinde konuştuğu anlaşılmaktadır. Yine aynı mektuplardan, kendisinin 1925 yılı sonlarında Ankara Palas'ın yanı sıra, kent için genel bir kitaplık, Gazi Çiftliği için Atatürk'ün parasıyla yaptırılacak bir çiftlik evi, ve Vakıflarca yaptırılacak yeni konutlar üzerinde çalıştığı da ortaya çıkmaktadır. Bunlardan konutların bir bölümü Ankara Palas'ın alt tarafında gerçekleştirilmişlerse de, kitaplık ve çiftlik evinin yapımından vazgeçilmiştir.

45. Kemalettin Bey'in bugün hayatta kalan tek çocuğu İlhan Mimaroglu, 1950'lerde aldığı özel bir bursla, Amerika Birleşik Devletleri'nde müzik eğitimi olarak yetişmiş, daha sonra bu ülkeye yerleşerek bestecilik yapmaya başlamıştır. Özellikle elektronik müzik alanındaki besteleriyle ön yapan sanatçı evli olup çocuğu bulunmamaktadır.

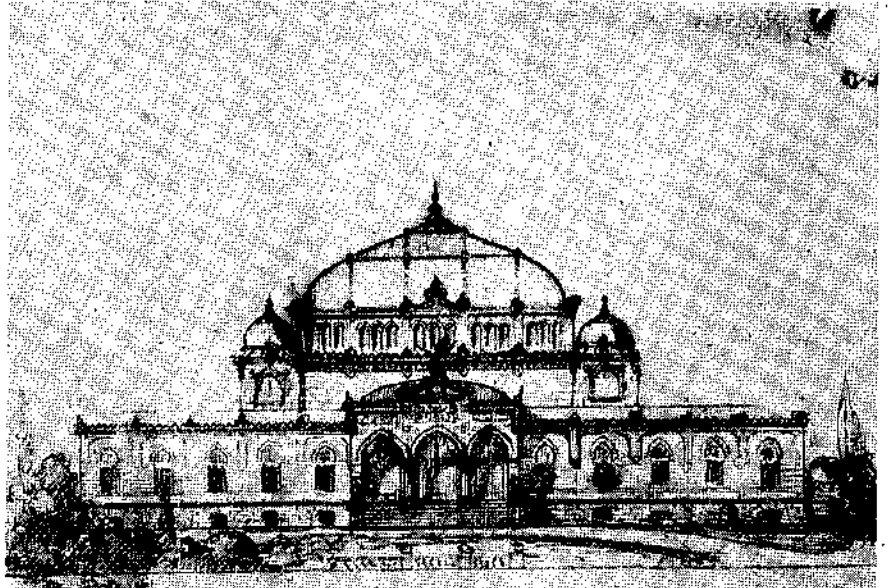
Bebek beklediği ve daha rahat bir doğum yapmayı istediği için Sabiha Hanım'ın 1926 yılı başlarında İstanbul'a gitmesiyle bir kez daha Ankara'da yalnız kalan mimar, 12 Mart 1926'da, ikinci oğlu İlhan'ın⁴⁵ doğumuyla yeniden mutlu olmuşsa da, bu sıralarda, başkentteki bazı çevrelerden yapıtlarına yöneltilen eleştiriler bu mutluluğuna gölge düşürmüşlerdir. Aslında, Kemalettin Bey'in Ankara'daki iş çevrelerinden duyduğu huzursuzluk başkente ilk yerleştiği günlerde başlamıştır. Bu konuda, 1925 Ağustos'unda karısına yazdığı bir mektupta:

. Bizim işlerimizde alâkadar mimarlar hep bir buhran içindedirler. Kendilerine zararım olacağını tahmin ediyorlar. Bunların hepsi bir türlü menfaatlerini temin etmişler, uğraşıyorlar. Şimdi ben onlar için bir kolera halindeyim. Kolera gelmiş, hâl çaresini mutlaka arıyorlar. Bakalım ne olacak, ben de bilmiyorum.⁴⁶

46. Sabiha Hanım'a yazdığı, 12 Ağustos 1925 tarihli mektuptan alınmıştır.

demektedir. Ancak, tasarımları üzerindeki eleştirilerin 1926'da yoğunlaştığı, özellikle Türk Ocağı için hazırladığı projenin kötülenmesinden büyük üzüntü duyduğu anlaşılmaktadır (Şekil 30). Çatıntaş, mimarı üzen bu ortam üzerinde şu bilgileri vermektedir:

. Ankara'ya geldiği zaman sanatta bir kararsızlık ve sanatkarlar arasında bir karışıklık hüküm sürüyordu. Vedat Bey çağırılmış, karşılıklı başladığı klüp binasıyla otel (şimdiki Büyük Millet Meclisi Binası ile Ankara Palas) tamamlanmadan yarım kalarak elden ele geçmeye başlamış ve tabiatıyla bu binalar türlü ellerde acaip şekillere girmişti. Mühendisle mimar, talebe ile profesör ayırdedilemez bir halde baştanbaşa bir karışıklık içinde bulunuyorduk.

Şekil 30. Kemalettin Bey'in 30 Ağustos 1339 tarihli Türk Ocağı ön-yüz tasar-çizimi (Beyaz resim kağıdı üzerine kurşun kalem). Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi, Arşiv n. 127-t-52/8)

Kemalettin sessizce gelerek bu inkılâp ocağında bir bina yapmak istedi. Tam bu sırada onun selâhiyetine uygun bir binaya ihtiyaç başgöstermişti; Türk Ocağı Binası. Kemalettin Türk Ocağı binası için proje hazırlamakla meşgulken ortalığın karışıklığı, onun bu büyük ve ideal işi yapmasına, bizim de hem güzel bir binaya, hem de doğruya yöneltici bir örneğe nail olmamıza engel oldu. . . . 47

47. S.ÇETİNTAŞ, Mimar Kemalettin, Mesleği ve Sanat Ülküsü, Güzel Sanatlar, n.5, 1944, s. 168.

48. S.PEHLIVANLI, Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu ile Bir Söyleşi, Mimarlık, c.15, n.150, 1978, s. 12.

Bu yazıdan da anlaşılacağı gibi, Türk Ocağı tasarımıyla önce Kemalettin Bey görevlendirilmişse de, belirsiz nedenlerle yapı daha sonra sınırlı bir yarışmaya açılmış, yarışmaya Vedat Bey, Kemalettin Bey, Arif Hikmet Bey, ve Giulio Mongeri de katılmışlar, sonuçta Arif Hikmet Bey'in tasarımı birinciliği kazanarak gerçekleştirilmiştir.⁴⁸

Kendisine yöneltildiği anlaşılan tüm eleştirilere karşın, mimar 1926 yılında çeşitli tasarımlarını sürdürmüş, bunlardan bir bölümünün yapımına da aynı yıl içinde başlamıştır. Evkaf Müdüriyet-i Umumiyesi'ndeki görevi gereği, çeşitli vakıf evleri, iki adet vakıf hanı (Şekil 31), Yenişehir'de, ölümünden sonra kendi adının verildiği ilk okul hep bu dönemin ürünleri olarak günümüze kalmışlardır. Yine aynı yıl, Gazi'nin isteği üzerine, Çankaya'da yapılmak için, çağdaş gereksinimlere yanıt verebilecek nitelikte bir cami tasarlanmış, Ulaştırma Bakanlığı adına da, Ankara Garı yanında yapılması düşünülen, Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü için büyük bir konut yapısının tasarımına başlamıştır (Şekil 32).

49. M.MESİH, Mimar Kemalettin Merhamun Tarcüme-i Hâli, Mİlli Mecmua, c.4, n.91, 1 Ağustos 1927, s. 1476.

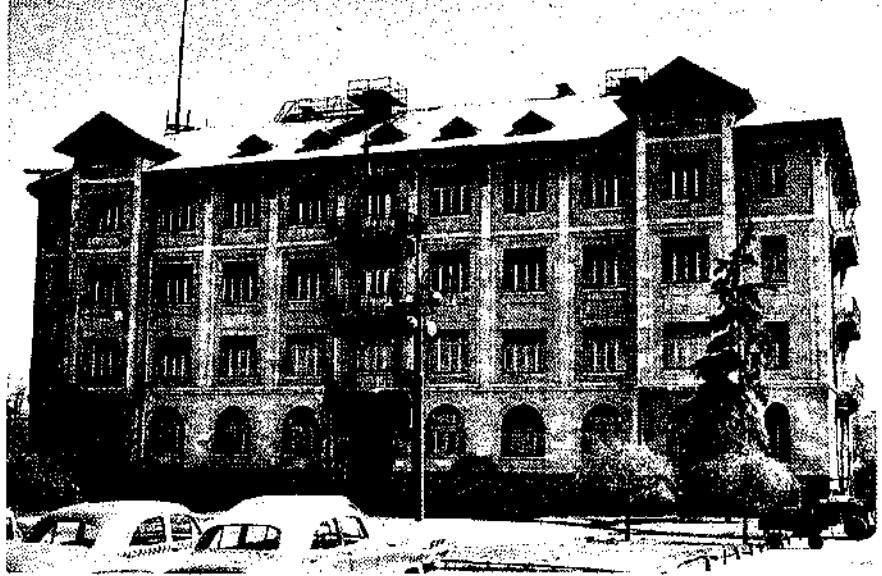
Bu arada, Maarif Vekâleti'nce kurulan Sanayi-i Nefise Encümeni Üyelğine, daha sonra da, 20 Mayıs 1926 tarihli bir yazı ile aynı encümenin başkanlığına atanmış,⁴⁹ aynı yılın Ekim ve Kasım aylarını Kudüs'te, Mescid-i Aksâ'nın onarım çalışmalarını denetlemek için geçirmiş, Aralık'ta yeniden başkente dönerek hemen hemen bir yıldır aynı olduğu ailesini yanına aldırıştır.

1927 yılı içinde mimarın en önemli uğraşı, Maarif Vekâleti adına tasarladığı Gazi İlk ve Orta Muallim Mektebi (Gazi Eğitim Enstitüsü) olmuş, ancak, bu sıralarda kentin biçimlenmesinde etkin olmaya başlayan uluslararası mimarlık anlayışı, Kemalettin Bey'in bu son yapıtı üzerindeki eleştirilerin yoğunlaşmasına yol açmıştır. Birinci

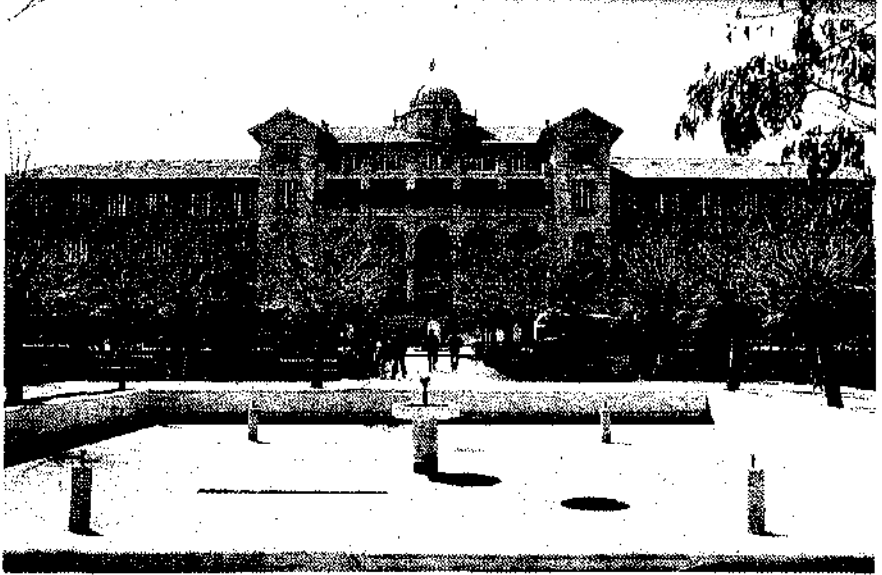
Ulusal Mimarlık Dönemi'ni kapatan bu yapıt (Şekil 33), ancak, mimarın ölümünden sonra, 1930'da bitirilmiş, bundan sonra ise, Türkiye'ye gelen yabancı mimarlık hocalarının etkisinde uluslararası bir biçimleme anlayışı o günkü Türk mimarisine egemen olmuştur.

Şekil 31. Ankara-İkinci Vakıf Hanı (bugünkü Devlet Tiyatrosu Genel Müdürlüğü). Yapım yılı: 1928. Batı'dan görünüşü. (Ekim 1973, Y.Yavuz.)

Şekil 32. Ankara-Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü (bugünkü T.C.D.D.Y. İkinci İşletme Baş Müdürlüğü). Yapım yılı: 1928. Kuzey-batı'dan görünüşü. (Mart 1973, Y.Yavuz.)

Şekil 33. Ankara-Gazi İlk Muallim Mektebi (bugünkü Gazi Eğitim Enstitüsü). Yapım yılı: 1927-1930. Kuzay-doğu'dan görünüşü. (Mart 1973, Y.Yavuz.)

Eşiyle birlikte Haziran ayında kısa bir tatil için İstanbul'a giden Kemalettin Bey, oğlu İlhan'ın hastalanması üzerine, ailesini Acıbadem'deki evde bırakarak 21 Haziran'da Ankara'ya yalnız dönmüş, kısa bir süre sonraki ölümü ise, çok sevdiği eşi ve çocuklarını bir kez daha görmesini engellemiştir. Görgü tanıklarına ve günün gazetelerine göre, 12 Temmuz 1927 günü, gece geç saatlere kadar çalışan mimar ertesi gün atelyesine gelmemiş, iş arkadaşları ise kendisini rahatsız etmek istememişlerdir. Öğleye doğru atelyenin bitişiğindeki yatak odasına giren bir görevli Kemalettin Bey'i yerde, yatağının önünde bulmuş, bir beyin kanaması geçirdiği, ancak henüz ölmediği anlaşılan mimarı kurtarmak için gösterilen çabalar sonuç vermemiş, Kemalettin Bey'in yaşamı 13 Temmuz 1927 günü, 57 yaşında son bulmuştur.⁵⁰ Tabutu özel bir vagona konularak 16 Temmuz'da İstanbul'a getirilen Mimar Kemalettin, 17 Temmuz'da yapılan büyük bir törenle Karacaahmet'te, Nuhkuyusu yakınlarına gömülmüştür.

50. Kemalettin Bey'in Cenazesi İstanbul'a Getirildi, Cumhuriyet, 17 Temmuz 1927, s.1.

Hiç torunu olmadığı için soy yaşamı kesilen mimarın mezarının görkemli bir biçimde yapılmasını Evkaf Müdüriyet-i Umumiyesi yüklenmişse de, bunu hiç bir zaman gerçekleştirmemiştir. Son yıllarda Nuhkuyusu yöresindeki değişiklikler nedeniyle toprak mezar kaybolmuş,

Sabiha Hanım'ın mezarını yerini bulmak için gösterdiği tüm çabalar boşa gitmiş, böylece, Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin bu ünlü kişinin anısı yalnızca ardında bıraktığı yapılarıyla günümüze kadar yaşayabilmiştir.

PORTRAIT OF A.KEMALETTİN BEY THE ARCHITECT

ABSTRACT

The initial phase of nationalism in Turkish architecture is known to have covered those turbulent years between 1909-1930 that saw the fall of the Ottoman Empire as well as the dawn of the Turkish Republic. Locally known as; "The First Period of National Turkish Architecture", these two decades were to witness the fervent struggles of a set of young Turkish architects who opposed the western influences on traditional Ottoman architecture, monopolized by foreign and minority experts for the past hundred years.

This article is aimed at the life history of Prof. A.Kemalettin Bey; one of the most influential architects of the period, whose art and ideas were to guide the whole movement of nationalism in Turkish architecture, and whose disciples were to apply these ideas in their work with meticulous exactitude, creating a highly esteemed Ottoman revivalism, dominating the architectural scene during those tempestuous years.

Kemalettin Bey; the most prominent architect-theoretician of the period, was born in Istanbul in 1870, to a family of moderate means. He was basically trained to be a civil engineer, at the recently established Imperial School of Engineering, from where he was graduated in 1891. It is reputed that he was greatly influenced here by the lectures of Prof. Jachmund; a German architect officially sent to Istanbul to study historical Ottoman architecture, but stayed on to teach and also design one of the most influential buildings of the period; The Sirkeci Railroad Station.

It was Prof. Jachmund's care and rearing which sent Kemalettin Bey to Berlin in 1895 for post-graduate studies in architecture at the "Charlottenburg Technisches Hochschule"; predecessor of the present Berlin Technical University. After completing his graduate studies in 1897, he stayed on to practice in several prominent offices. During these years, he was commissioned by the Ottoman government to design a large prison for Istanbul, which was never built.

After his return in 1900, he was offered a teaching job at the School of Engineering, as well as, the position of chief designer at the Ministry of War, both of which he conducted simultaneously. His most productive period came after he was assigned to the post of chief architect, at the Ministry of Evkaf (Pious Foundations), where he had the chance and the full power to execute his novel ideas on national architecture.

The office he established here, consisting of architects, engineers, and artists, specialised in various subjects, was to prove an exemplary organisation of team work, putting forth an incredulous output within the short period of ten years, consisting of numerous mosques, schools, office blocks, and other public buildings, built all over the Empire, thus serving as a center for disseminating the ideas of the master on the subject of national architecture.

The fall of the Empire, and the Turkish War of Independence was to cause a temporary break in Kemalettin Bey's work, during when he was invited to Jerusalem, to restore the Dome of the Rock and the Mosque of Aksá. He was awarded an honorary membership in the British Chamber of Architects, for the successful restoration of these holy buildings.

Unable to resist the incessant invitations from the new Turkish government, in 1925 he returned to Ankara; the new capital of the Republic, to take part in the ardent building activity going on there. Having found the most convenient ambiance to apply his ideas on national architecture, he fervently began to design some of the most outstanding buildings of the capital, which today stand out as imposing monuments among the drab conglomerate of faceless blocks which make up this city. Due to his sudden and unfortunate death on July 13, 1927, he was unable to see any of his designs executed to completion in Ankara.

KAYNAKLAR

- AHMAD, F. *İttihat ve Terakki*. İstanbul: Sander Yayınevi, 1971
- Ahmet Ratip Paşa, *Türkiye Ansiklopedisi*, c.1, 1956, s. 97.
- Ayasofya Kubbesindeki Tamirat Devam Ediyor, *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1926, s. 1.
- AYVANSERAYI, H. *Hadikat-ül Cevâmi*. 2 cilt; İstanbul: Matbaa-i Amire, 1281(1864).
- BLAISDEL, D.C. *Osmanlı İmparatorluğu Avrupa Mali Kontrolü*. İstanbul: Arkadaş Yayınevi, 1940.
- Büyük Mimar, *İkdam*, 18 Temmuz 1927, s. 1.
- Büyük Mimari Üstadımız oa Öldü, *Hayat*, c. II, n. 34, 1927, s. 9-11.
- CEVDET, A. Genç Üstad da Söndü. *İkdam*, 18 Temmuz 1927, s. 1.
- ÇETİNTAŞ, S. Mimar kemalettin, Mesleği ve Sanat Ülküsü. *Güzel Sanatlar*, s. 5, 1944, s. 160-173.
- Dünkü İhtifal, *Vakıf*, 14 Temmuz 1928, s. 1.
- Elim Bir Ziyâ, *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Temmuz 1927, s. 1.
- EMİN(Yurdakul), M. Mimar Kemalettin Öldü. *Hayat*, c. 2, n. 34, 21 Temmuz 1927, s. 141-142.
- ERGIN, O.N. *Türkiye Maarif Tarihi*. 5 cilt; İstanbul, 1939-1943.
- GÖKTÜRK, H. Bebek camii. *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 6, 1960, s. 2332-2333.
- GÖKTÜRK, H. Bostancı camii. *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 6, 1960, s. 2996-2997.
- GÖVSA, İ.A. *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, 1946.
- KARAL, E.Z. *Osmanlı Tarihi*, c. V-VI; Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956.
- KEMAL(İnal), M. *Evkaf-ı Hümayûn Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı*, İstanbul, 1335(1919).
- KEMALEDİN, A. Harem-i Şerif ve Sahretullâh-ül Müşerrefe... *Genç Mühendis*, c. 4, n. 51-52, 1328(1912), s. 27-30.

- KEMALEDDİN, A. *Mimari-i İslâm, Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi*, Bursa, 1322(1906), s. 142-187.
- LEWIS, B. *The Emergence of Modern Turkey*, London, Royal Institute of International Affairs, 1961.
- Les Réparations de Saint Sophie, *L'Illustration*, v. 84, n. 4369, 27 Novembre 1926, p. 597.
- MESİH, M. Mimar Kemaleddin Merhumun Tercüme-i Hâli, *Milli Mecmua*, c. 4, n. 91, 1927, s. 1575-1476.
- Mimar Kemaleddin Bey'in Cenazesi Bugün Defnediliyor, *Akşam*, 18 Temmuz 1927, s. 1.
- Mimar Kemaleddin Bey'in Cenazesi İstanbul'a Getirildi, *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1927, s. 1.
- Mimar Kemaleddin Bey Defnedildi, *Vakit*, 18 Temmuz 1927, s. 1.
- Mimar Kemaleddin Bey Merhumun Tercüme-i Hâli, *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Temmuz 1927, s. 3.
- Mimar Kemaleddin'in Ölümü, *Demiryolları Mecmuası*, c. 3, n. 30, 1927, s.241-242.
- NADI, Y. Mimar Kemaleddin, *Cumhuriyet*, 18 Muharrem 1345 (Temmuz 1927), s. 1.
- NIHAT(Nigizberk), M. Mimar Kemaleddin ve Eserleri, *Mimar*, c. 3, n. 1, 1933, s. 21.
- Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Azayı Asliyesi, *Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası*, c. 1, n. 1, 1325(1909), s. 1.
- Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti, *Tanin*, 1 Eylül 1324 (1908), s. 4.
- Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti, *Tanin*, 11 Kânunsani 1324(Ocak 1909), s. 4.
- Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti, *Tanin*, 24 Kânunsani 1324(Ocak 1909), s. 4.
- ÖZTUNA- Y. *Türkiye Tarihi*, 12 cilt, İstanbul, Hayat yayınevi, 1967.
- PEHLIVANLI, S. Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu ile Bir Söyleşi, *Mimarlık*, c.15, n. 150, 1978, s. 8-16.
- RAMSAUR, E.E. *The Young Turks*, Princeton, Princeton University Press, 1957.
- SADREDDİN, M. Çankaya Camii'nin İnşasına Doğru, *Yeni Ses*, 6 Mart 1927, s.1.
- YAVUZ, Y. İkinci Meşrutiyet Döneminde Ulusal Mimari Üzerindeki Batı Etkileri, *O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi*, c. 2, n. 1, 1976. s. 9-34.
- YAVUZ, Y. Türkiye'de Çok Katlı Sosyal Konuta İlk Örnek: İstanbul Laleli'de Harikzedegâh Katevleri, *Çevre*, n. 4, 1979, s. 80-84.
- Yılan Hikayesine Benzeyen Evkaf Oteli Meselesi, *Yeni Ses*, 6 Mart 1926, s. 2.
- YÜCEL, E. XX. Asırda Klâsik Türk Mimarisi Üzerine Eğilmiş Mimarlarımız: Mimar Kemaleddin Bey (1869-1927), *Bizim Anadolu*, 2 Ekim 1971, s. 4.